

Közelítések a Tükörhöz

Móricz Zsigmond kéziratos Tükör-kötetei

jelige: Közelítő

Tartalomjegyzék

„Móriczuniverzum”	3
A Tükör-kötetek általános jellemzői	4
Közelítések a Tükörhöz.....	7
Szöveg, jegyzet, napló: Definíciós kísérletek.....	8
Tükör mint (anyaggyűjtő) jegyzetfüzet	10
Nagyregény és epocha	10
A <i>Tükör</i> és a háború	11
<i>Tükör</i> és napló	12
<i>Tükör</i> és a móríci <i>Naplók</i>	14
A Tükör mint a narratív identitás megképzésének helye	16
A „nemírás” dokumentuma	17
A Tükör mint „percepciófolyam”.....	17
Kép – írás.....	18
Virtuális valóság.....	20
Hang – kép.....	20
A Móricz-műhely	22
Nyelvi kísérlet	22
Tükör az életműben	23
Móricz a Tükörben.....	26
Bibliográfia	29
Melléklet.....	31

„Móriczuniverzum”

Móricz Zsigmond hatalmas kéziratos hagyatékot hagyott az utókorra. Csillapíthatatlan írásvágyáról és megszállott munkatempójáról számos anekdota emlékszik meg, nem csoda tehát, hogy nemcsak a kiadott művek sora, hanem a kiadásból kiszorult vagy kiszorított hagyatéki szövegegyüttes terjedelme is óriási. Rendezése és katalogizálása már megtörtént, azonban a hagyatéki szövegek közlése, tudományos igényű feltárása csak az elmúlt években indult meg.

Tverdota György egy Móriczról rendezett kerekasztal beszélgetésben úgy jellemezte a Móricz-művek halmazát, mint egyfajta „Móriczuniverzum [...] melynek az író könyvei és kéziratai egyaránt szerves részei. Annyi bizonyos, hogy a hagyaték izgalmassá vált a szakma számára, polarizálódott a móriczi univerzum, s akár akarjuk, akár nem, a szövegek már csak mennyiségüket tekintve is alakítják, átalakíthatják a Móricz-képet. Ennek az univerzumnak összetevői külön-külön is szemlélhetők, ám egymásba kapcsolásuk teszi igazán dinamikussá azt az újra fellendülőben lévő folyamatot, melyet általában véve Móricz értelmezésnek nevezhetünk.”¹

Az általunk ismert tetemes méretű (azonban korántsem teljes²) kéziratos hagyaték, amelyet az író születésének századik évfordulójára adtak át a Petőfi Irodalmi Múzeumnak, igen összetett, sokszorosán rétegzett és heterogén együttes.

Az utóbbi években megindult új nézőpontú Móricz-kutatás már ezeket az iratokat is igyekszik integrálni az életműbe, ennek megfelelően számos szövegkiadás látott napvilágot. A korábban megjelent levelek, naplórészletek mellett 2010-ben megjelent a teljes *Napló*-anyagot feldolgozni szándékozó kiadás első, 1924–1925 közötti időszakban keletkezett szövegeket közlő, majd idén (2012-ben) a második 1925-től 1929-ig tartó időszakot feldolgozó kötete.³

A Naplók mellett figyelmet érdemel a jelen dolgozatban bemutatni kívánt, úgynevezett

¹ A beszélgetést idézi: CSÉVE Anna, *Móricz Zsigmond mint irodalmi író. A Míg új a szerelem intertextuális kapcsolatai*, <http://doktori.btk.elte.hu/lit/cseveanna/tezis.pdf>, 2008. (utolsó letöltés dátuma: 2012. 11. 25)

² H. Bagó Ilona jegyzi meg a hagyaték történetét összefoglaló írásában, hogy jelentős mennyiségű szöveg maradt az örökösök tulajdonában: „Móricz Virágnál, akinek édesapjáról írott könyveihez volt szüksége a dokumentumokra, Móricz Lilinél, aki Simonyi Máriáról írt könyvet, illetve Simon Gyöngyiné, aki édesanyjának készült emléket állítani.” H. BAGÓ Ilona, *Móricz Zsigmond ismeretlen fotói és elfeledett riportjai*, Forrás, 2004/7. Azóta tudjuk, hogy nemcsak a rokonoknál, hanem magánszemélyek, kéziratgyűjtők tulajdonában is találhatók hagyatéki szövegek.

³ Vö. MÓRICZ Zsigmond, *Naplók 1924–1925*, Noran, 2010.; MÓRICZ Zsigmond, *Naplók 1926–1929*, Noran, 2012.

Tükör-szövegegyüttes. A kéziratok olyan sajátos karakterű csoportja ez, amely egyrészt elválasztható, elválasztandó más hagyatékreszekről, másrészt izgalmas és sokszínű vizsgálódásra ad lehetőséget, amelyek által máshonnan nem hozzáférhető információkkal bővíthetjük Móricz írói gyakorlatáról való tudásunkat.

A *Tükör*-kötetek részleteibe is bepillantott már az olvasó, három folyóiratközlésben.⁴ Ezek az alkalmi, híradásszerű közreadások azonban nem elégségesek ahhoz, hogy az érdeklődő többet lásson bennük kuriózumoknál.

A folyóiratban olvasható szövegközlések vállaltan tematikus válogatás eredményét adják közre, vagyis a közérdeklődésre számot tartó, és nem melleleg a kötetek kiolvasható részleteit bocsátják rendelkezésre. Ez azonban azt illúziót keltheti az olvasóban, hogy a *Tükör*-korpuszra mint ilyen koherens, könnyűszerrel megközelíthető, értelmezhető szövegek sorozatára gondoljon.

Dolgozatomban a kényszerűen válogató eljárás torzításaitól, beavatkozásától tartózkodva megkísérlem rekonstruálni a szöveganyagot abban az állapotában, amelyben az archívumokban jelenleg megtalálható.

A Tükör-kötetek általános jellemzői

A *Tükör*-szövegegyüttes egy terjedelmes, kilenc Móricz által bekötetett kötetből és több gyűjteményes mappából álló kéziratgyűjtés. Egy jövőbeli, lehető legteljesebb szövegismereten alapuló kutatás feladata lesz eldönteni, hogy az író minden olyan jegyzete, amely a kötetésből ugyan kimaradt, de egy „*Tükör*” feliratú mappában található, a kötetekkel egyenértékű szövegnek tekinthető-e. Jelenleg, mivel a hagyatékban ez a része még az iránta érdeklődő, vele elmélyülten foglalkozó szakemberek számára is csak korlátozottan hozzáférhető, nem lehet általános ítéletet alkotni arról, hogy a kötetésből kimaradt szövegek mennyiben mutatnak hasonlóságot az eddigiekben megismert írásokkal.

A kötetek kutatását nagyban nehezíti a tény, hogy a hagyományozódás folyamatában szétszóródtak. Nem egy helyen, nem egyetlen személy vagy intézmény birtokában vannak, nagyobb részük (az ismert kilencből hat kötet) magántulajdonban található. Kutatásom tárgyát

⁴ A *Tükör*-kötetek eddig megjelent részletei olvashatók: MÓRICZ Zsigmond, *Tükör*, Forrás, 2004/7–8, 106–128.; MÓRICZ Zsigmond, *Tükör (I). Írókról, művészekről*, Holmi, 2004, december, 1447–1478.; MÓRICZ Zsigmond, *Tükör (II)*, Holmi, 2005, január, 19–48.

tehát a folyóiratközlésekben olvasható részletek, illetve a közgyűjteményekben elérhető kéziratos kötetek képezték.⁵

Móricz a fentebb említett kilenc kötetet maga köttette be igen elegáns, „márványozott kartonkötésben, gerincén a Móricz-könyvtár aranyozott MZS monogramjával, aranyozott felső lapszélel”.⁶ Ez az eljárás egyrészt a megőrzést biztosítja, másrészt, ahogyan Cséve Anna is megjegyzi, provokációként is felfogható, hiszen az irodalmi szövegek sorába illeszti a köteteket, vagyis fizikai megjelenésüket tekintve a *Tükör*-kötetek nem térnek el az életmű „hivatalosan” megjelent darabjaitól.⁷

A kötetek félbehajtott, kisméretű jegyzetlapokból állnak, melyeket minden valószínűség szerint a jegyzetek létrehozása, lejegyzetelése után köttettek egybe.⁸

Többféle oldalszámozási rendszer figyelhető meg a korpuszban: egyrészt több kötetten átívelő, a lapok tetején elhelyezett, illetve egyedi, kötetenkénti számozás a lap alján, valamint föliónkénti számozás csak a rektón. Figyelmet érdemel a tény, hogy Móricz az üres lapokat is gondosan számozza és kötteti.

Utólagosan összeállított tartalomjegyzéket is találunk a kötetekben, amelynek bejegyzései jellemzően helyhez, vagy a szövegek szereplőjének nevéhez köti az írásokat.⁹

A kötet jegyzetelési módja egységes: csak ceruzával készült, döntő többséggel autográf bejegyzéseket találunk. Móricz sajátos rövidítéseket alkalmazva jegyezte le szövegeit. A gyakran használt szavakat, hangkapcsolatokat következetesen ugyanazokkal az

⁵ A kötetek lelőhelyére, keletkezési idejére és terjedelmére vonatkozó információkat összefoglaló táblázatot ld. 1. számú Melléklet

⁶ CSÉVE Anna, *Az írás gyeplője. Móricz Zsigmond szövegalkító gyakorlata*, Fekete Sas, Budapest, 2005, 113. Megjegyzendő, hogy Móricz egy későbbi nyilatkozatában a ma ismert kilencnél jóval több kötetről tudósít: „Állandóan jegyzeteket készítek. Ha bármikor, bármilyen eszembe jut, azonnal leskiccelem. A háború alatt például kerek ötezer oldalt vázoltam fel, ezek a jegyzetek most 16 hatalmas könyvbe kötve állnak a könyvszekrényemben. Érdekes azonban, hogy munka közben még soha nem használtam a jegyzeteimet. Hogy miért csinálom mégis őket? Talán egyszer kifogyok a témákból, akkor hasznukat fogom majd venni.” (Kiemelés tőlem) *Színházi Élet*, 1933/52, 71-72. Nehezen értelmezhető, hogy bár a kötetek számát tekintve jóval többre utal, de ami az oldalszámot illeti, igencsak lefelé kerekít. Lévéen minden kötetet gondosan, kézzel számozott, kizártnak tekinthető, hogy ne tudta volna, hogy hány oldalt jegyzetelt. 5000 oldalig számozta a VII.-as számú kötetet, az általunk ismert további két kötet még 1484 oldallal bővítette a szövegegyüttest.

⁷ Az pedig, hogy monogramját rágravírozhatta a kötetekre, korántsem lényegtelen mozzanat, tekinthetjük ezt a saját művekként való vállalás gesztusaként, egyfajta szignálásként. „Végül is egy művet saját néven aláírni éppolyan választás, mint a többi, és semmi sem jogosít fel minket arra, hogy ezt jelentéktelennek ítéljük.” Gerard GENETTE, *A szerzői név*, Helikon 1992/2-3., 523-535.

⁸ Ez az eljárás az oldalszámozás helyenkénti csonkolásából következethet ki, amely a kötetelés során a lapok egységes formátumra vágásakor következhetett be.

⁹ A tartalomjegyzékek nem fednek le minden oldalt, nem jelölnek minden részletet (nem térnek ki a rajzokra sem) tehát egyfajta kiemelésnek tekinthetjük. Egyben arra is következtethetünk, hogy Móricz legalább egyszer átolvasta a köteteket.

írásjelekkel helyettesítette. Ezek az írásjelek nem rokoníthatók sem a kortársak által leggyakrabban használt Gabelsberger-, sem a Radnai-féle gyorsíró rendszerekkel.¹⁰

A közgyűjteményekben fellelhető kötetekről elmondható, hogy míg a Petőfi Irodalmi Múzeumban található IX-es számú kötet kiváló állapotban, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található két kötet (V-ös és VIII-as) darabokra tépve maradt ránk.¹¹

Móricz kézírásának kiolvasása embert próbáló feladat: „a lejegyzett mondatok ágboga szemet sértő mozgásban csak lassan olvasható.”¹² Ez a ceruzairás azonban hasznosnak is bizonyulhat a későbbi kutatásokban, hiszen az írás körülményeit, tempóját is nyomon követhetővé teszi, amely az írógépet preferáló Móricz életművében kivételes. A „maga kezével írott könyv” képe mint vizuális tapasztalat szintén hozzájárul a szövegek hatásképző mechanizmusához.

Emellett Móricz zabolázhatatlan íráskényszerét is demonstrálják azok a bejegyzések, amikor színházban, moziban vagy hangversenyen ülve készített jegyzeteket.

A IX-es számú kötetben található *Mozi* című szöveg igen látványosan tanúskodik erről a jelenségről.¹³ Megfigyelhető, hogy a vetítés megkezdése előtt a közönség soraiból "kihallgatott" párbeszéd-részleteket követhető, olvasható sorokba rendezve jegyzi le, majd a film alatt rögzített szó- és mondatfoslányok, benyomások több rétegben egymásra íródnak, olvashatatlanul vegyülnek.

Ugyanez figyelhető meg a VIII-as kötet *Wiener Concertverein hangversenye* című szövegénél, amelyben egy koncert élményét rögzíti. A kézírás jól megkülönböztethető módon megváltozik, rendezetlen oldalak követik egymást és a szövegek is csak nehezen olvashatók ki.¹⁴

¹⁰ Leggyakrabban a *van, nincs, meg-, még, hogy, mind, mint, ember* helyettesítésére alkalmazott írásjelek bukkannak fel. Az írásokat Cséve Anna kérésére megvizsgálta Major Gáborné Júlia, gyorsírásszakértő, aki szóbeli közlésében megállapította, hogy az ismert gyorsírásszisztemekkel nem rokonítható.

¹¹ A kötetek fellelhetők: MÓRICZ Zsigmond, *Tükör IX.*, PIM, M.100/4995/3.; MÓRICZ Zsigmond, *Tükör V. és Tükör VIII.*, OSZK Fond 502/1. Megjegyzendő, hogy ugyan módszeresen, csomókban lettek kitépve a lapok a gerincből, azonban a kötetek egyetlen lapja sem hiányzik az oldalszámozás szerint. Ez igazolja a Móricz Virág által leírtakat, amely a szövegek sorsáról tudósít: „A felesége utálta ezt az örökös firkálást. Indiszkrétnek találta a jegyzeteit, tiltakozott ellene, amitől az apám dühbe gurult, és marokszám tépte össze, elégette – vagy gyűrött, tépetten is félretette – a ceruzával teleírt lapokat. MÓRICZ Virág, *i.m.*, 255.

¹² CSÉVE Anna, *„A papír igényeinek megfelelően”*, *i.m.*, 102.

¹³ Bizonyos szövegek esetében egyértelműen címadással találkozunk: *A nyomor él, Poeta non fit, / Sed nascitur, Emberek közt*. Azonban számos esetben csak a szöveg szereplőjét, vagy a lejegyzés helyének szöveg elé emelését találjuk, amely a tudatos címadás fényében nem magától értetődően nevezhető címmel. Ezek a helymegjelölések, vagy szereplő-kiemelések az írásképpen más pozíciót foglalnak el: míg a hagyományos címetek rendszerint a szöveg fölé, kiemelt pozícióba rendezi, addig a körülményekre utaló jelzéseket vélhetőleg utólag szúrja be a szöveget tartalmazó lap felső sarkába. A továbbiakban az egyszerűség kedvéért Móricz gyakorlatát veszem alapul, amely a tartalomjegyzékben ezeket a megjelöléseket azonos szinten kezeli a hagyományos értelemben vett címekkel.

¹⁴ A kúliak mellett, természetesen a szövegalkításon is nyomot hagynak ezek a körülmények: a *Wiener Concertverein hangversenye*ben számtalan mondategyeztetési hibát találunk: "behunyja szemét és úgy

A szövegeket többször kíséri rajz a leírt szituációról, egy-egy asztaltársaság ülésrendjének vázlatával,¹⁵ valamint több helyütt találkozunk a verbális portrék vizuális megjelenítésével (például Janka arca).

A IX-es kötetben számos helyen találhatunk a háborús időszak lenyomataként rögzített lövészárkok elhelyezkedését ábrázoló rajzokkal is. Mindezek a kötetek címének, a *tükör* szónak a vizuális konnotációit mozgósítják, amelyek, mint a későbbiekben látni fogjuk, aktívan szerepet játszanak a szövegalakításban is.

A kötetek tartalmáról elmondható, hogy szövegek mind formailag, mind terjedelmileg igen változatosak, találunk példát a félmondattól, egy-egy név, szó lejegyzésétől a teljes novella-terjedelemig sok mindenre. Az összefüggő szövegrészek mellett nagy számmal akadnak párbeszéd-lejegyzések (amelynek számos példáját találjuk az eddig megjelent közlésekben), illetve helyet kapnak nagyobb struktúrákhoz készített vázlatok, regény- illetve novellatervek is.

Az egyes (szöveg)részeket nem minden esetben különíti el hangsúlyos gesztussal. Számos megoldással találkozhatunk a köteteken belül: az elválasztó szerepű vonal húzásán kívül a korpuszt a helyenként bekötött üres lapok tagolják. Némely esetben a szöveg címadása, a feljegyzés helyének megjelölése könnyíti meg a különválasztást. Néhány feljegyzést azonban csak az íráskép teszi elválaszthatóvá az egyes részeket egymástól.

Közelítések a Tükörhöz

A *Tükör*rel kapcsolatban felmerülő elsődleges és legösszetettebb probléma a szövegek státuszának körülírása, amely a korábbi említések folyamán megmutatkozó definíciós kísérletek sokszínűségében is megmutatkozik. A szövegekhez való közelítés első lépéseként érdemes mérlegelni, hogy minek is nevezhetjük, hogyan pozícionálhatjuk a korpuszt.¹⁶

Az irodalmi alkotásokról folyó diskurzusok jellemző törekvése, hogy igyekeznek konkrét, hagyománnyal rendelkező szövegekről beszélni, jól azonosítható kategóriákba

hallgatja mintha a szél suhog és fa alatt hever az ember" MÓRICZ Zsigmond, *Tükör VIII*, OSZK Fond 502/1, 263.

¹⁵ A kiadott szövegek között is találunk ere példát: Ld. MÓRICZ Zsigmond, *Tükör (I)*, *Írókról, művészekről*, közléteszi: CSÉVE Anna, Holmi, 2004/12, 1466.

¹⁶ Itt érdemes megjegyezni, hogy irodalmunkban korántsem ritka ilyen jellegű definíciós bizonytalanság: bár jellegét tekintve különböző szöveg, a *Tükörhöz* hasonlóan bonyolultnak bizonyult József Attila *Szabad-ötletek jegyzéke* című szövegének pozícionálása az életművön belül. vö. TVERDOTA György, *Orvosi dokumentum vagy szürrealista szabadvers = „Miért fáj ma is”*. *Az ismeretlen József Attila*, szerk. HORVÁTH Iván és TVERDOTA György Balassi, Budapest, 1992.

sorolva (vagy legalábbis azokhoz közelítve) a vizsgált anyagot, amely által a szövegek státusza rögzítésre kerülhet.

A *Tükör*-szövegegyütteshez való közelítési kísérletek folyamán mindenképpen figyelmet kell fordítani arra, hogy ne homogenizálva (egyszerűsítve) kezeljük a korpuszt, hiszen tekintve alapvető heterogén jellegét, ez mindig valamely tényező, összetevő kiemelésével, annak a teljes együttesre való rávetítésével jár. Ez pedig (a kiemelt részletek tulajdonságától függően) több irányban tudja elmozdítani az elfogadható értelmezési iránytól a szöveget: egyrészt értékcsökkentő hatásként a szöveg leértékelését, illetve a szöveggel kapcsolatos diskurzusok túlbonyolításával a szöveg értékeinek megemelését, túlértékelését hajthatjuk végre. Mindkét megoldás torzítóan hathat a szövegegészre és annak bizonyos tulajdonságait, jelentésrétegeit, eljárásait elfedheti.

A potenciálisan módosító, torzító olvasatok veszélyének felismerése azonban még nem könnyíti meg az olvasói, értelmezői viszony kiindulási pontjának kijelölését a *Tükör* esetében, hiszen egy folyton változó, átalakuló szövegegyüttesről van szó, olyanról, amely az értelmezőt a definíciók folyamatos újraalkotására kényszeríti. A továbbiakban tehát nem egy stabil olvasati lehetőség felállítását tűzzük ki célul, hanem a szövegekkel kapcsolatban felmerülő lehetőségek mérlegelését, vagyis a folyton mozgó szöveghez olyan olvasói tér kialakítására kell törekednünk, amelyben a szöveg dinamizmusa tetten érhetővé válhat, és amelynek keretében mód nyílik a szövegekkel valóságos párbeszéd folytatására.

Szöveg, jegyzet, napló: Definíciós kísérletek

A *Tükör*-kötetek olvasási tapasztalatából kiindulva a korábban felmerült javaslatok nem bizonyulnak teljes mértékben kielégítőnek, hiszen a felvázolt elgondolások az írás születésének egyértelműen körülhatárolható célját, funkcióját feltételezték, ezzel mintegy egységes, egy pontba tartó szövegvilágként jelenítve meg a korpuszt.

Az egyszerűsítő, egyértelmű olvasatok ellenében a *Tükör*hez való odafordulás módját a szövegről születő diskurzusok nyitva tartásával, a szöveggel létesített párbeszédkísérletek polifóniájának fenntartásával, biztosításával tartom elképzelhetőnek.

Ennek megfelelően a vizsgálni kívánt hagyatékrészt mind az életművön belül, mind az írói életrajz felől is megközelíthetőnek látom, illetve a szélesebb kontextust tekintve, az irodalom hagyományos fogalmi keretein belül is érdemesnek tartom vizsgálni.

Az eddigiekben felmerült kategorizációs javaslatok sokszínűsége is mutatja, hogy milyen nehezen körvonalazható a szövegek státusza. A korpusszal kapcsolatos bizonytalanság magától Móricztól ered, aki sajátos műfaj-definíciót alkalmaz az *I.* kötet ajánlásában: „Az én páromnak adom azt az *írástömeget*, amelyet míg élek látni nem szabad, mint ahogy nem enged belelátni az ember a lelkébe idegent.”¹⁷ Ebben a szöveg öndefiníciójának elkerülését figyelhetjük meg, amely végleg elbizonytalanítja a szöveg architextusát. Ezzel teljes mértékben nyitva hagyja a változó összetételű szövegek értelmezésének, megközelíthetőségének terét.

A megközelítési javaslatok számbavétele és mérlegelése nemcsak a szöveg értelmezési terének kialakítása miatt lényeges. Az írói hagyatékokból előkerülő szövegekkel kapcsolatos leggyakoribb kérdés merül fel a *Tükör*-kötetek kapcsán is, vagyis, hogy az utókornak joga van-e kiadni, egyáltalán olvasni a szövegeket, vagy a szerző akarata ellenére kerülnek nyilvánosságra ezek az írások.¹⁸

Tükör kapcsán több helyütt is találkozunk Móricz akaratát kinyilvánító szövegrészekkel, ilyen például a fentebb idézett első kötet ajánlása is, amely kiköti, hogy „míg élek látni nem szabad”, ily módon rendelkezik a szövegek halála utáni sorsáról, vagyis a reláció nyitva hagyásával a tiltás a halála után feloldódik. Más helyütt pedig közvetlenül provokálja az olvasót, külön megszólítással: „Tudják önök, tisztelt utókor – mondta vidáman magában –, ki az a Lamperth Géza? Pakots József? Szikra? Pekár? Neugebauer?...”¹⁹

Emellett Móricz szövegkezelői szokásait alapul véve hallgatólagos megegyezés született, hogy amit nem semmisített meg, azt megőrzésre szánta, legyen az napló, levél vagy éppen *Tükör*-jegyzet. Feltételezhető, hogy Móricz maga is ilyesfajta érdeklődésre számított, tehát korunk szövegkiadásai találkoznak Móricz intencióival.

¹⁷ MÓRICZ, *Tükör (I) ...*, i.m., 1447.

¹⁸ E problémát tekintve hasonló helyzet alakul a *Tükör* kapcsán, mint József Attila Szabad-ötletek jegyzéke kiadása kapcsán: „De vajon jogunk van-e kiadni ezeket az iratokat? Nem ártunk-e a közzététel által a költő kultuszának? [...] Ugyanazt a szöveget – például a Szabad-ötleteket – lehet a nyilvánosság elé nem való orvosi írománynak, és lehet egyszerűen irodalmi műnek is tekinteni. E vitás kérdésekhez azonban nyilván csak akkor tudunk hozzászólni, ha ismerjük a szóban forgó szövegeket. Ez bizony paradoxon.” „*Miért fáj ma is*”. *Az ismeretlen József Attila*, szerk. HORVÁTH Iván, TVERDOTA György, Balassi, Budapest, 1992, 9.

¹⁹ MÓRICZ, *Tükör (I)...*, 1448.

Az olvasókra való kikacsintással egyben azt a jelenséget is elővételezte, amellyel Németh Gábor írásában találkozhatunk: „[...] pár évtized, és kirohad a referencia, ki az összes vacak kis történetünk alól.” idézi SZILÁGYI Zsófia, *A továbbélő Móricz*, Kalligram, Budapest, 2006, 132. Ez természetesen nemcsak azt jelenti, hogy a későbbi olvasók nem tudják, kik ezek az emberek, hanem önmaga szerepére is utal, vagyis, míg elfelejtik, ki az a Pekár, addig Móricz Zsigmond nevére mindenki emlékezni fog, sőt még azon szövegei után is érdeklődni fognak, amiket ki sem adott. Ez a kijelentés igen nagystílű bosszú, hiszen sejthető, hogy Móricz nem kedvelte Pekár Gyulát. „Lent az asztalok körül ácsorgó csapatok, ugyanúgy, mint a régi Farkas Pálok és Pekár Gyulák. A kép nem változott, csak egy fokkal ordenárabb lett.” MÓRICZ Zsigmond, *Naplójegyzetek 1919*, Noran, Budapest, 2006, 91–92.

Tükör mint (anyaggyűjtő) jegyzetfüzet

A hagyatékából elsőként Móricz Virág közölt részleteket, köztük a *Tükör* néhány szemelvényét is. Saját köteteiben egy-egy kiragadott részletet emelt be (jelöletlenül) és, bár megemlíti a szövegegyüttest *Anyám regénye* című művében, de csak jegyzetekként utal rájuk: azt, hogy ezek a szövegek be vannak kötve, és hogy címük is van, tőle nem tudhatjuk meg.²⁰

A *Tükör* részleteit folyóiratokban közreadó Cséve Anna a megismert szövegek tapasztalata alapján, mint technikát, módszert jellemzi: „A *Tükör-írás* Móricznak általában véve 1912-től a harmincas évekig jellemző jegyzetelési módja, bekötetlen formában, mappába rendezve találhatók a hagyatékban, részben a Petőfi Irodalmi Múzeumban, részben magántulajdonban.”²¹ Kérdés azonban, hogy egységesnek bizonyul-e teljes *Tükör*-korpusz. Mivel a mappák tartalma nem rögzített (szemben a bekötött darabokkal) ezért korántsem magától értetődő, hogy az egyes szövegrészek a korpuszhoz tartoznak-e vagy sem.

Ennek vizsgálata azonban kizárólag a lehető legteljesebb (tehát minden ismert szöveget feldolgozó) szövegismeret birtokában lehet igazán eredményes.

Emellett az is kérdésként vethető föl a *Tükör* kapcsán, hogy a jegyzetelésnek lehetett-e határozott célja, fókusza vagy véletlenszerűen lejegyzett sorok sorozataként képzelhető el a korpusz?

Nagyregény és epocha

Az általam vizsgált, közgyűjteményekben elérhető szövegek keletkezési ideje 1914–1915 közé esik, szorosan kötődik tehát az első világháború időszakához. Az életműnek erről a szakaszáról megállapítható, hogy az írónak ebben az időszakban nem jelenik meg regénye. Megfigyelhető ugyanis, hogy az 1914-ben félbehagyott *Jószerencsét* után legközelebb 1917-ben születik regény.

²⁰ „Mindig sokat jegyzett, de a háború kitörése óta egyfolytában leírt mindent amit látott, hallott. Azon a négyezer-ötezernyi kicsire hajtott oldalon csak elvétve fordul elő önálló, megfogalmazott vélemény vagy filozófia. Az csak a nyers valóság, mely nem való könyvbe, percesemény, mely elillan mint a pillanat, de indulat marad utána, amit később meg lehet fogalmazni. A felesége utálta ezt az örökös firkálást. Indiszkretnak találta a jegyzeteit, tiltakozott ellene, amitől apám dühbe gurult, és marokszám tépte össze, elégette – vagy gyűröttén tépetten is félretette – a ceruzával teleírt lapokat.” MÓRICZ Virág, *Anyám regénye*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1988, 255.

²¹ CSÉVE Anna, *Az írás gyepőlője. Móricz Zsigmond szövegalkotó gyakorlata*, Fekete Sas, Budapest, 2005, 132.

Az ebben az időszakban jellemző írói törekvéseivel kapcsolatban maga Móricz írja azt a *Tükörben*, hogy „meg akarom ezt az egész háborus(!) epochát fogni”.²² Erre alapozva a *Tükörrel* foglalkozó szakirodalom gyakran egy tervezett háborús regény megírásának szándékát tulajdonítja Móricznak, ezáltal a *Tükör*-köteteket ebbe a kontextusba helyezve vizsgálja, ennek megfelelően pedig csak adatgyűjtő, előkészítő jegyzetek sorának tekintik: „Több tízezer alak képe és hangja rögzül, 1914-ben egy nagy háborús regény, később tán más regénytervek részeként összehordva több ezer oldalon: ez a *Tükör*”.²³

Móricz Virágnál olvashatunk egy állítólagos háborús témával foglalkozó regénytervről: „[...] tizenhárom pontba szedett regénytervet készített, melynek főalakja egy jósnő, aki fél év előtt megjósolta, hogy meghal az uralkodócsalád egy tagja, aki koronára vár, feleségestül. Kitor a háború, október hatodikán bevonulás Bécsbe, november hatodikán békekötés...”²⁴ A tervet azonban a visszaemlékezés szerint Janka megghiúsította. S bár a *Tükörben* nem fedezhetők föl ilyen jellegű, egységes narratívát szolgáló történetképzés nyomai, okunk van feltételezni, hogy a háborús időszak rögzítésének vágya jelen volt Móricznál: életrajzából tudjuk, hogy többször is járt a fronton mint haditudósító.²⁵ A háború élménye alapvetően befolyásolja az életmű alakulását.

A *Tükör* és a háború

Móricznak ezt az alkotói szakaszát leginkább a háborúval kapcsolatban kibontakozó publicisztikai jellegű írások jellemzik, amelyek főként a *Pesti Hírlap*, illetve a *Világ* hasábjain jelennek meg.

A *Tükörben* olvasható írásokat a megjelent cikkekkel egy lényegi aspektus köti össze: Móricz a megnyilatkozások mindkét típusában a háborúval foglalkozik.

Mind a megjelentetett tudósításokban, novellákban mind a *Tükörben* olvasható világháborúhoz kapcsolható szövegekre jellemző, hogy a háború nem mint a hadszíntéren lezajló harci cselekmények, ütközetek sora; nem mint világpolitikai esemény jelenik meg, hanem annak fényében ábrázolja, hogy hogyan hat az egyes ember életére. A korszakban született írásaiban elvétve találunk példát fegyveres összeütközés leírására, helyette a postáról, levélváltásokról, a fronton zajló hétköznapi dolgokról, személyes történetekről tudósít.²⁶

²² Saját olvasat, fénykép alapján, vö. MÓRICZ Zsigmond, *Tükör VI.*, = CSÉVE Anna, *Az írás...*, i.m., 116.

²³ CSÉVE Anna, *Polarizálódott univerzum? = Az irodalom emlékezete. Tanulmányok az irodalmi muzeológiáról*, szerk. CSÉVE Anna, LENKEI Júlia, SÜLYÖK Bernadett, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2010.

²⁴ MÓRICZ Virág, i.m., 259-260.

²⁵ vö. NAGY Péter, *Móricz Zsigmond*, Művelt Nép, 1953, 93–102.

²⁶ Ez nemcsak irodalmi alkotásaira jellemző. Amint arra a tragikus sorsú, 1915. október 3-ai keltezésű, bátyjának címzett levél is utal, Móriczot a hétköznapi dolgok szerepe és alkalmazhatósága érdekelte leginkább a háború

Figyelme tehát a kollektívról a személyesre, az egyes ember tapasztalatára irányul, így tehát a háború tablóját kis mikrotörténetekből állítja össze.

Tükör és napló

A *Tükör*rel foglalkozó szakirodalom leggyakrabban együttesen említi a *Napló* és *Tükör*-köteteket.²⁷ Ez azzal magyarázható, hogy jelenleg igen korlátozott ismeretekkel rendelkezünk a *Tükör*rel kapcsolatban, ezért gyakran a két szövegegyüttes összemérését, azonosítását, akár rész-egész viszonyának feltételezését figyelhetjük meg. Ezt a képzetet erősíti az a kötet, amely még a 2010-es *Naplók 1924–1925* előtt került az olvasóközönség elé. A 2006-ban látott napvilágot Móricz Zsigmond: *Naplójegyzetek 1919* című kötet szerkesztője, Cséve Anna utószavában leírja, hogy „A könyvben olvasható naplójegyzetek a *Tükör*-sorozat mappában összegyűjtött főlói, melyek, sajnos, nem lettek bekötve, nem kapták meg a sorozatban a XI. számot”.²⁸ A szerkesztő átkereszteléssel oldotta fel azt a zavart, amelyet a szövegegyüttes formai és tematikai heterogenitása idézett elő. Így míg az 1914–1915-ös (bekötött) szövegek „*Tükör*” címen jelentek meg a folyóiratközlésekben, addig a későbbi (1919-es) *Tükör*-szövegek (amelyek mappában találhatók) összemósódnak, azonosítódnak a *Napló* szövegeivel.

Ez a megközelítés, amely a *Tükör*-kötetek architextuális tereként a naplókat kívánja megjelölni, számos problémát vet föl. Annak mérlegelése ugyanis, hogy egy szöveg valóban naplónak tekinthető-e, akkor lenne lehetséges, ha rendelkezésre állna egy biztos definíció és kritériumrendszer, amely alapján listázhatók lennének az érvek és ellenérvek. A naplókutatás azonban, éppen a műfaj szinte számba vehetetlenül sok megvalósulási módjának tapasztalata alapján nem alkotott és nem alkothat ilyen stabil definíciót.²⁹

minden értékhierarchiát felforgató, mindent megkérdőjelező időszakában: „Kedves Pistám, megkaptuk minden írásodat, nagyon szép és jó, amit írtál. Most arra kérlek, próbáld pontosan s részletesen összeírni a kiadási naplódat. Az utolsó krajcárig, hogy mit mire költöttél, mire költött a többi; mit költ egy baka, egy sarzsi, egy hadnagy, egy kapitány, egy őrnagy, egy tábornok. A pénznek micsoda szerepe van ott. Ez nagyon érdekes, és te jól érted ezt a dolgot.”

RADICS Károly (szerk), *Móricz Zsigmond élete leveleinek tükrében*, Orpheus, é.n.

²⁷ vö. SZILÁGYI Zsófia, Cséve Anna: *Az írás gyeplője*, Kritika Online, 2006. március, http://www.kritikaonline.hu/kritika_06marc_cikkek_cseve.html, (Utolsó letöltés dátuma: 2012. 11. 25.)

²⁸ CSÉVE Anna, *Előszó* = MÓRICZ Zsigmond, *Naplójegyzetek 1919*, szerk. CSÉVE Anna, Noran, Budapest, 2006, 13–14.

²⁹ Ahogyan Szili József is megfogalmazza: „...el lehet jutni ahhoz a szükségszerű összetevőhöz, ami nélkül a műfaj nem az, ami, illetve ahhoz a vonáshoz, amely a műfaj lényegi vonása.” SZILI József, *A poétikai műnemek interkulturális elmélete*, Akadémiai, Bp, 1997, 65.

Azonban a naplók kapcsán azt találjuk, hogy ezt az általánosító definíciót minden esetben az aktuálisan vett minta természetéhez igazítják az elemzők. Igen tanulságos a „*Napló revivius*” címen rendezett tanácskozáson

A bizonytalanság ellenére mégis érdemesnek látom egy "olvasáskísérlet" erejéig beilleszteni a *Tükröket* az általunk ismert naplók sorába, mely által a hasonlóságok és a különbségek feltárulhatnak.

Alapvető fontosságúnak tartom annak vizsgálatát, hogy miért is születik, születhet napló? Ahogyan Veres András is megállapítja: „Többen rámutattak a vallomás, az emlékirat és a napló szoros összetartozására. Nem kétséges, hogy az önéletrajz leszármazottja valamennyi, maga az önéletrajz pedig mindenekelőtt a keresztény lelkiismeret-vizsgálat, a gyónás gyakorlatából eredeztethető. Fölmerül a Szent Ágoston-i minta hagyományozó jelentősége is. A naplóműfaj szempontjából inkább példa-értékűnek tartom a montaigne-i vagy rousseau-i magatartást. Tehát Bordeaux hajdani polgármesterének azt a gesztusát, hogy közzétette *legszemélyesebb* gondolatait [...] minden szépítés nélkül elénk tárja egy ember – önmaga – életútját, úgy találva, hogy aligha lehet érdekesebb és magasztosabb tárgy ennél.”³⁰ (kiemelés tőlem)

A napló főntebb kiemelt sajátosságainak megvilágításával egy igen jelentős különbségre szeretném felhívni a figyelmet. Mivel a napló rögzítő, értékelő, sőt időnként gyónó funkcióval jön létre, ennek megfelelően a fókusz a törtéteken, az eseményen, a megfogalmazotton van.³¹ Ezzel szemben a *Tükrö*-szövegeknél a szövegszerűsége, a megírtságra, a megfogalmazottságra tevődik át a hangsúly, a reflexivitás válik kulcsfontosságúvá. Maga Móricz így vallott később pályájának erről a szakaszáról: „A papír és a ceruza minden szemérem nélkül állandóan a kezemben volt... mert az az érzésem volt, hogy a szörnyű idő el fog repülni és úgy járunk vele, mint a betegséggel: ha az ember felgyógyul, két nap múlva nem emlékszik egész beteg korszakára... Jegyzeteim mindig csak annyiból álltak,

elhangozott szövegeinek áttekintése, melyből csak néhány példát kiragadva is megmutatkozik a „műfaj lényegi vonásának” rögzíthetetlensége. (A tanácskozás előadásanyaga az Alföld 1993/2-es számában olvashatók, a továbbiakban jelölt oldalszámok erre vonatkoznak) Veres Andrásnál a műfaj „egyedül megfogható karakterjegye: [...] az események kronologikus sorrendje”. Alexa Károly a magyar naplókutatás elmaradottságát számba véve „idegen nyelvű lexikonok” alapján emel ki meghatározó vonásokat: „napi feljegyzések az életről és munkálkodásról, [...] szubjektív perspektíva, [...] az élet mint jelenség, [...] önanalízis és önfigyelembevétel, [...] strukturális vezérelve a nyitottság, [...] relatív autonómiájú irodalmiság” stb. és ezen definiálhatatlanság mentén integrálja a napi sajtó publicisztikai műveit is a naplóirodalomba. (ALEXA Károly, *A rendszerváltás és egy naplóváltozat*, Alföld, 1993/2, 24.) Németh G Béla az emlékezés és hitelesség problémáját emeli központi lényegűvé (igaz az emlékiratok kapcsán). (NÉMETH G Béla, *Emlékirás és történeti önismeret*, Alföld, 1993/2, 11.) Pomogáts Bélánál az azonnali élményjegyzés válik kulcsfontosságúvá (POMOGÁTS Béla, *Magánbeszéd közügyben – Az újabb magyar naplóirodalom hagyományairól*, Alföld, 199/8, 73.)

Vagyis, a megszólalások sokszínűségéből azt a következtetést is levonhatjuk, hogy a napló alapvető vonása éppen a definiálhatatlanság, a személyességből eredeztethető egyedi megvalósulás.

³⁰ VERES András, *Egy műfaj gyorsuló időben*, Alföld, 1993/2, 47.

³¹ A naplóhoz eredendően szokás gyónó, feltárulkozó attitűdöt kötni: „a katólikusok naplója gyakorlatilag mindig két emberé: a sok esetben jezsuita gyóntatóatyáé vagy a 'lelki irányítóé' és a gyóntatotté – addig a protestánsoké csakis az emberé az önmagát gyóntató naplóíróé.” MAX WEBER, *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*, Gondolat, 1982, 80.

hogy szó szerint, ahogy mondták, leírtam a *körülöttem elhangzott* szavakat. Ez nekem, az írónak, a legkülönlegesebb fonogram.”³² (kiemelés tőlem) Hangsúlyosnak tartom kiemelni, hogy Móricz ezeket a feljegyzéseket írói gyakorlatához, mesterségéhez tartotta fontosnak és nem a magánéleti szférájához kötődő személyes dokumentumokként utalt rájuk. Ez a viszonyrendszer pedig határozottan a referenciális olvasásmód elbizonytalanításához vezet, a naplóktól is távolítva a szövegeket.

Meglátásom szerint a *Tükör*-szövegeknél az írás célja nem más, mint az írás aktusa maga s annak folyamatos fenntartása.³³ Ennek megfelelően hiányzik az a személyesség, az az önfeltáró jelleg, amely a legtöbb napló sajátja. Ez azonban nemcsak a rögzített események számbavétele kapcsán merülhet föl, hanem kimutatható a szövegalakító gyakorlatban is.

A fikciós és személyes szövegek jelöletlen (jelölhetetlen) keveredése a szövegekre irányítja az olvasó figyelmét, és nem egy lehetséges biográfiai olvasatot támogat. A szöveg státuszának elbizonytalanítása, referenciális tartalmának megkérdőjelezése mind a leírtaktól való távolságtartás illúzióját kelti. Ez a távolságtartás mint módszer nagy hangsúlyt kap a szövegképzésben: „- És az mindig rossz, ha közvetlenül átélt dolgot írok. [...] / - Nem vagy elég távol tőlük. / - Igen. Sőt, nagyon is közel, nincs eléggé feldolgozva.”³⁴

Tükör és a móríci Naplók

A *Tükör* és napló viszonyának kibontásához nemcsak a naplóirodalom beláthatatlanul tág szövegvilága kínálkozik. A nemrégiben megindult *Napló*-kiadás, illetve a korábban már említett *Naplójegyzetek 1919* című kötetek ugyanis a móríci szövegvilágon belül is lehetővé teszik a műfaji hovatartozás, illetve a funkciómegoszlás problémaköreinek vizsgálatát.

Szembeötlő az a tény, hogy az 1919-es eseményeket rögzítő jegyzetek címeiként a korábban bevezetett „*Tükör*” feliratot találjuk. Móricz a többi kötetten ellentétben ezt a köteget átdolgozta, közvetlen alapanyagnak tekintette. Az *Egy magyar író naplója* alcímet azonban csak az átszerkesztés után, a közreadás szándékának megszületésekor adta a szövegeknek.³⁵

³² MÓRICZ Zsigmond, *Emlékszem = Szegény emberek*, Bp, 1939.

³³ Az írás kérdése Móricz pályaképét tekintve központi szerepűnek bizonyul. Ahogyan már Rákai Orsolya is rámutatott: „Móriczot pályája legelejétől izgatta az írás és a munka viszonyának, pontosabban az írás munka voltának kérdése, áttételesen az írói létezés”. RÁKAI Orsolya, *Genealógia és reflexió. Móricz Zsigmond „irodalomtörténete(i)”*, Alföld, 2005/9, 94.

³⁴ MÓRICZ, *Tükör (I) ...*, i.m., 1452.

³⁵ Az elsődleges jegyzetek átdolgozásával keletkezik a *Kommunizmus után: Egy magyar író naplója* című mű, amelynek tervezte megjelentetését (ezért is rendezte), végül azonban kéziratban maradt.

Ez az eljárás is felhívja a figyelmet a napló és a *Tükör*-forma különbségére, hiszen csak transzformáció, átdolgozás lévén tűnnek fel ezek a szövegek naplóként.

A későbbi móríci naplóalkotó gyakorlatot vizsgálva korántsem válik egyértelművé vagy egyszerűbbé a két korpusz viszonyának feltérképezése. Azt tapasztalhatjuk ugyanis, hogy az általunk jelenleg ismert *Naplók* címen közreadott szövegegyüttes maga is formailag sokszínű, változatos korpusznak mutatkozik. Vagyis Mórícz esetében nem beszélhetünk egységes napló-formáról.³⁶ A formai heterogenitás ezt a korpuszt is jellemzi: „Mórícznak ez a más műfajokat befogadó, az aktualitásokat dokumentáló naplófelfogása minden bizonnyal nem volt cél nélkül való: a megőrzés a napló önreflexív műfajának valóban igénye”³⁷ Ily módon tehát a móríci „naplókonceptió”, annak folyamatosan „lapot lapra helyező” építkezési módja rokonítható a műfajiságot figyelmen kívül hagyó, zabolázhatatlanul bővülő *Tükör*-szövegegyüttesel.

Az általunk megismert (móríci) napló sokkal inkább jellemezhető az írás egy funkciójaként, semmint egy körülhatárolható műfaji kritériumrendszer mentén. Ez a nézőpont pedig alkalmasnak bizonyul a két korpusz legfőbb különbségének megvilágítására.

Meg kell jegyeznünk, hogy a mindkét szövegegyüttes környezetét tekintve „krízisdokumentumként” olvasható, eltéréseiket a fókuszpont különbözősége magyarázhatja. Míg a *Tükör* esetében a szövegek az első világháború időszakához köthetők, addig a naplók rendszeresebb létrehozása, kompilálása személyes krízishez, a Holics Jankával kötött házasság válságához és az ezzel párhuzamosan, Simonyi Máriával alakuló szerelméhez köthetők. Így tehát egy kollektív tragédia áll szemben a magánéleti krízissel, és ez a különbség befolyásolja az eseményekhez hozzárendelhető szövegek jellegét.

Figyelemreméltó és talán a legnagyobb eltérést megvilágító tényező a szövegek megformáltságának kérdése: „A naplóírás móríci változata nehezen különíthető el a levélírástól. [...] A napló és levél nehezen elhatárolható műfaj ebben a kötetben: gyakran veszik át egymás funkcióit.”³⁸ Ennek nyomán tehát megállapítható, hogy az általunk ismert

³⁶ A naplót közreadó Cséve Anna előszavában ezt olvashatjuk: „A móríci napló tipikus példája az 1924 *Debrecen XII. 5-től* – feliratú, négyrét összehajtott kis méretű naplófüzet, melyben levélfogalmazvány, levélmásolat, el nem küldött levél, az írónak szóló levelek másolata, táviratszöveg, vers, telefonbeszélgetés, névjegykártya is található [...]” CSÉVE Anna, *Előszó* = MÓRICZ Zsigmond, *Naplók*, Noran, 2010, 7.

³⁷ CSÉVE Anna, *i.m.*, 7..

Meg kell jegyeznünk, hogy a napló különböző műfajú és státuszú szövegeket befogadó elgondolása nem egyedi jelenség. Béatrice Didier elgondolása szerint: „minden lehet napló [...]”. A naplóíró szövegébe integrálhatja fehérnemű-tisztítási számláját, lapkivágatai töredékeit, születőben lévő szövegeinek fogalmazványait, végeredményben szinte mindent” idézi: TVERDOTA György, Orvosi dokumentum vagy szürrealista szabadvers = „*Miért fáj ma is*”. *Az ismeretlen József Attila*, szerk. HORVÁTH Iván és TVERDOTA György Balassi, Budapest, 1992, 219–220.

³⁸ CSÉVE Anna, *i.m.*, 9.

naplók alapvetően dialogikus viszonyon alapuló szövegek, ahol a valós megszólított sokszor csak a beszéd, a beszélgetés szituációjának megteremtéséhez szükséges. Ezt a funkciót a későbbiekben a „papírral való beszélgetés” gyakorlata váltja fel. Vagyis ebben az esetben már nincs szükség a szövegvilágon kívüli befogadó feltételezéséhez, ahhoz, hogy a szöveg „gyónó”, önfeltáró funkciója megvalósuljon. Móricz közvetlen médiumként használja az írást, önnön gondolatainak, élményeinek reflektálttá tételéhez.³⁹ Döntő különbség a *Tükör* és a napló között, hogy a *Tükör*-kötetekben jellemzően a beszédhelyzeten kívül helyezi az alkotó, létrehozó szubjektumot, ezáltal a személyesség tudatos kerülése figyelhető meg. Ennek a távolításnak a legszembetűnőbb eszköze a korpuszra jellemző egyes szám első személyt felváltó, harmadik személlyel operáló, külső nézőpontot alkalmazó elbeszélői struktúra.

A Tükör mint a narratív identitás megképzésének helye

Ezekben a szövegekben az írás és az író, sőt az író és az magánember (jelen esetben a Móricz Zsigmond nevű személy) viszonya is megkérdőjeleződik, ami összefügg a címadó *tükör* alapvető fizikai tulajdonságával. A tükörbe nézve önmagunk megpillantása, felismerése, megismerése válik lehetségessé. Ha tükörbe nézünk, kívülről, mintegy idegen szemszögből vizsgálhatjuk magunkat, így az én reflektálttá válhat.

A tükörben megképződő én nem azonos a tükörbe néző énnel, vagyis a *Tükör*nél a szövegek narrátora nem azonos a Móricz Zsigmond nevű személlyel. A tükör ezáltal az identitás képzésének helyévé válik. Itt történik az önfelismerés is, amely „[...]” folytatódik egy gesztus-sorozatban, amelyben játékos formában megtapasztalja a képnek tulajdonított mozdulatok és a visszatükrözött környezet, valamint e virtuális komplexum és az általa megkettőzött valóság viszonyát [...]”⁴⁰ Az identitás ez esetben tehát nem azonosulás, azonosítás, hanem elkülönbözés, hasadás lévén jön létre a tükör közegében. Ennek eredménye a szövegben létrehozott *Ő*. Az *Ő*-ről már fogalmazhatók meg állítások, leírható, szemben az *Én*-nel, amely közvetlenül nem hozzáférhető, tehát nem reflektálható.⁴¹

³⁹ Móricz maga is reflektál a *Napló* ezen karakterére: „Ebben éltem ki e hónapban magamat. Gépelgetés. A beszélgetés mintájára. Csakugyan azt pótolja. Janka mellett elképzelhetetlen lett volna, hogy naponta többször is géphez meneküljek, hogy kibeszéljem magamból, amit el kell mondani, mert különben megfulladok.” *Móricz Zsigmond Naplójából*, közlése Cséve Anna, Holmi, 2001. július, 859.

⁴⁰ Jacques LACAN, *A tükör-stádium mint az én funkciójának kialakítója, ahogyan ezt a pszichoanalitikus tapasztalat feltárja számunkra*, Thalassa 1993, 2., 5–11, 5–10.

⁴¹ Ilyen módon sajátos értelmezési lehetőséget kap a *Tükör* kötetekben is idézett „Nil de me”, amely a Fehér Könyv mottójául szolgált. A Tükörbe való beidézéssel a sajátos szövegalkítás i gyakorlat kulcsaként is felfogható, hiszen magáról egyes szám első személyben valóban nem áll semmi. MÓRICZ, *Tükör (I)*, i.m. , 1457.

A Naplóval történő összevetés alapján tehát úgy vélem, ugyan naplóhoz hasonló szöveg(ek)ről beszélhetünk, ám az alapvető különbségek elválaszthatóvá teszi a két korpuszt.

A „nemírás” dokumentuma

Sajátos ellentmondás figyelhető meg a tárgyalt (1914 és 1915 közötti) pályaszakasz jellemzése kapcsán. Móricz Virágnál a következőket olvashatjuk: „Apám folyton mondta, nyilván úgy is érezte, hogy míg a háború tart, *nem lehet írni*. Most figyelni kell.”⁴² Ez az állásfoglalás a *Tükör* több mint 5000 ebben az időszakban született oldala felől szemlélve sajátos megvilágítást kap: a szövegek óriási terjedelmükben mint a „nemírás” dokumentumai tűnnek fel.

Ez a *Rés* című novella felütésében expliciten is megjelenik: „Csak úgy megállott a kezében a ceruza s nem tudott tovább írni.” Ahogyan Szilágyi Zsófia is megjegyzi: „Ennél a szövegnél a cím igen sokféleképpen értelmezhető: egyfelől egy írásszünet metaforája is lehet, hiszen a szöveg voltaképpen az írásképtelenség idején születik meg, a (más státuszú) írások közti résben. A szöveg, amely már az íráskép alapján is elkülönül a környezetétől, lezárt egészként ékelődik be a lezáratlan szövegfolyamba”.⁴³ Ez az ellentmondás ismételten a szövegek megformálásának módjára, az alkalmazott nézőpontra irányítja figyelmünket. Vagyis olvashatók ennek a „figyelemnek” verbalizált lenyomataként.

A Tükör mint „percepciófolyam”

A *Tükör*re jellemző szövegalkotási módok vizsgálata során szembeötlően sok az érzékszervi munkát mintázó narrációs eljárás. A szövegekben tehát az érzéki tapasztalat lekövetésének nyelvi formában való közvetítésével kísérletezik, az explicit értékelő, értelmezői mozzanat mellőzésével. Vagyis azt, amit látott, amit hallott, amit tapasztalt fordítja azonnal szöveggé; a fiziológiai ingereket kódolja nyelvbe. Ebből a megközelítéséből egyfajta „percepciófolyam” rögzítéseként is olvashatjuk a *Tükör*ben megjelenő szövegeket.

⁴² MÓRICZ Virág, *Anyám regénye*, i.m., 264.

⁴³ SZILÁGYI Zsófia, *Mélységek és nyomjelek*, Alföld, 2007/12.

Kép – írás

A kötetek korábban már kiemelt vizuális karaktere így újabb értelemmel bővíthető, ugyanis a szövegek jellegzetesen a vizuális tapasztalatra alapoznak. A *Tükör*-kötetekben feltűnően nagy hangsúly kerül az arcok megjelenítésére. Móricz a *Tükör*-ben szereplő arcleírásokban az emberi arcnak a teljes személyiséget képviselő, esszenciális egységét kereste, az arc lényegének, a személyiségnek a megragadásával, leírásával kísérletezett.

Az *Emberek között* című írásban a következő részleteket olvashatjuk egyetlen bekezdésen belül: „Messziről megismerte az X pofoncsapott hosszú arcát, nagy állával, hegyes homlokával és apróra vágott fekete bajszával [...] Ah, itt a nagy festő is, a condotiere fejével, szilaj, vörhenyes szakállával és éles, kis szemével. [...] B. is itt van, a homloka már igazán kopaszodik...”.⁴⁴ A szövegbe bevezetett új szereplők mindannyian csak az arcukkal jelennek meg, a leírás nem terjed ki testalkatra, ruházatra. Ezek az arcleírások nem az alak teljes részletességű megragadására törekszenek. Inkább egy-egy kirívó, vagy önkényesen hangsúlyozott tulajdonság kiemelése jellemző. Ezzel „a természetes fiziognómia előítéleteire [...] alapozza magát, amikor felhasználja és megerősíti őket”, amelyek sokszor karikatúrisztikus jelleget kölcsönöznek a jellemzett arcnak.⁴⁵ Ez az eljárás a fiziognómia módszerével ellentétes irányban működik, nem objektivizál, hanem az előzetesen kialakított szubjektív véleményét vetíti ki a portrékra.

Emellett megfigyelhető, hogy kirívóan sok a mosoly-, illetve nevetésleírás, amelyek szintén nem önmagukban, hanem a teljes személyiségre vonatkoztatottan állnak: „Nevet, azzal az őszinte, egyszerű nevetéssel, mint egy nagy gyerek, aki még a diákkornak is alatta van.”⁴⁶ Babitsról: „Nevet, két fogsorát szétnyitva s a nyelvét közte felduzzasztva, mint a madár, amely a nyelvét a csőre nyílásában tartja, ha füttyöl. A fejét is úgy hátraveti, és a két kezét egymáson simítja a térde fölött kifeszített tenyérrel.”⁴⁷ Tverdota György a *Rokonok*, Benyovszky Krisztián pedig *A szerelmes levél* című kisregény kapcsán már felhívták a figyelmet a Móricznál megjelenő nevetésleírások komplex jellegére és hatalmas „konnotációs holdudvarára”.⁴⁸ A fentebb említett *Emberek közt* című írásban megfigyelhető, hogy a nevetés

⁴⁴ MÓRICZ, *Tükör (I)...*, i.m., 1453.

⁴⁵ Umberto ECO, *Az arc nyelvezete*, Magyar Lettre International, 53. szám, 2004, 19–21.

⁴⁶ MÓRICZ, *Tükör (I)...*, i.m., 1461.

⁴⁷ MÓRICZ, *Tükör (I)...*, i.m., 1462.

⁴⁸ TVERDOTA György, *Nevető rokonok*, Irodalomtörténet, 2005/2, 123–129.

BENYOVSZKY Krisztián, *Porceláncsésze és pöröly. A nevetés jelei A szerelmes levélben*, Kalligram, 2010/07–08, 142–148.

mindig a másik oldalon történik, az elbeszélő nevetéséről nem tudunk.⁴⁹ Ezáltal a nem-nevetés a különbözés, a tüntető kívülállás eszköze. „Mindenki nevet. Mit nevetnek? [...] A festő ránevet, s hunyorít a szeme. Nem kellene ezzel az arccal nevetni. Ennek az embernek nem kéne ezt a fejet a kávéházba hozni.” De ugyanez fordítva is megjelenik, amikor a mosolygással fejezi ki hozzáállását: „[...] mondja a tömegnek fordulva, neki az író, mosolygó arcával, melyre rá van írva, hogy neki sem fontos, ami tény, csak az elme játéka, a gondolatok csillogása”.⁵⁰ Megfigyelhető, hogy a *Tükör*-szövegekben a nevetés leírása gyakrabban válik az undor, a viszolygás, mint az önfeledt boldogság kifejezőjévé.

Az 1919-es *Naplójegyzetek* kapcsán Cséve Anna is felhívja a figyelmet a szövegekben megjelenő gyakori nevetésleírásokra, azok egyedi hangoltságára: „általában is elmondható a jegyzetekről, hogy olvasásuk közben gyakran az a benyomásunk, mintha az író egy nevető, groteszk világ venné körül: «a régi portás... mosolyogva szalutált: elvtárs... Mintha komikus helyzetbe kerültünk volna mind a ketten». A munkások viccel ütik el, ha a vízszintezést elrontják, nevet Pánczél, Gerő bá, Laura néni, Schiller, Miklovics.[...] Nevetnek azon, ami keserűség, hogy a tejet vizezik. Nevet Csorba Géza, aki Ady halotti maszkját viszi direktóriumba, s az őr röhögve tapogatja ki a költő orrát, s kijelenti: «Meg vagy veszve.»”⁵¹

A *Tükör* vizualitásához igazodva a nevetés szemiotikai kódjai közül rendszerint csak a vizuális kódot használja. A leírásokhoz ritkán társul akusztikus élmény. A nevetések nyomán megfigyelhető a *Rokonok*ban is megjelenő, szinte túlzott figyelem a fogakra, fogsorra. Ez is a tudatos szövegalakítás nyoma, a hatáskeltés eszköze, hiszen a romlott, sárgult fogak visszatetszést, undort váltanak ki az olvasóból: „A felső ajka be van már esve, mert sok foga hiányzott, alól három fekete foga áll. De nem látszik.”⁵² Tverdota György nyomán a *Tükör*ben szereplő nevetések, valamint a korábban tárgyalt gyakori arcleírások kapcsán megállapítható, hogy tudatos szövegalakítást feltételez a mosolyok, nevetések, ajkak, arcok ilyen módon összekapcsolódó hálózata. Sajátos szimbólumrendszerként kezd el működni az arc, a száj és főként a mosoly ezekben az írásokban. Móricz eltér a nevetéshez konvencionálisan rendelt értéktartománytól és egyéni hangoltsággal használja mint hatáskeltő elemet. Ily módon a *Tükör*-szövegek és az irodalmi szövegek összekapcsolhatók.

⁴⁹ MÓRICZ, *Tükör (I)*..., i.m., 1452–1455.

⁵⁰ MÓRICZ, *Tükör (I)*..., i.m., 1466.

⁵¹ MÓRICZ Zsigmond, *Naplójegyzetek 1919*,

⁵² MÓRICZ Zsigmond, *Tükör*, i.m., 116.

Virtuális valóság

A valóság és tükörkép viszonya is megkérdőjeleződik a szövegekben. Ahogyan a tükörbe pillantó ember számára létesülő tapasztalat virtuális természetű, úgy a nyelvben, nyelv által létesülő „valóság” is. Ez a világ egyedi, teljes univerzum. A tükör által képzett hasadás által létesülő virtuális komplexum ezen írások esetében csak a nyelv által hozzáférhető. Az író ennek az univerzumnak a médiuma, aki közvetít. Az író funkciója azonban nem merül ki a közvetítő szerepben. A *Tükör*-szövegek és a teljes életmű egyik központi vonása jelenik meg a *Rés* című írásban. Itt az eseményeket leíró, átélő személy és a tükröződő felület egybeesik, azonossá válik, önmaga lép a tükröző felület helyébe, az ő szemén keresztül, az ő érzékein keresztül létesül a virtuális univerzum. Ez a teremtő folyamat az, amelyet később megfogalmaz, mint arc poeticát: „A művész: isten: terem.”⁵³

Hang – kép

A vizuális tapasztalat megjelenítési kísérletei mellett a számtalan párbeszéd leírása a hallásra irányíthatja figyelmünket: a hallott élmény, a hangzó szöveg leírásának kísérletei is kibontakoznak a *Tükör*-kötetekben.

Ez sok esetben a hallott beszélgetésfoszlányok, szavak vagy egy-egy név rögzítésével jár. Ez a hangzó szöveg két karakterére hívja fel a figyelmet. Egyfelől Móricz fontos írói törekvése volt a „valós” anyagból írás, mintegy hitelesítő mozzanatnak tekintette, ha valakitől kölcsönzött mondatot, megszólalást illesztett szövegébe.⁵⁴

Emellett a teljes életműben végigkövethető Móricz Zsigmond alkotói habitusának hódító, birtokba vevő karaktere. A különböző társadalmi csoportokhoz kapcsolt regiszterek megszólaltatásának vágya mindig az adott réteg nyelvének elsajátítása mentén az adott közösség „meghódításával”, birtokba vételével jár együtt.⁵⁵

⁵³ MÓRICZ, *Naplójegyzetek, i.m.*,

⁵⁴ Ilyen technikával találkozhatunk például a *Pillangó* című regényben. Ebben az esetben az utcán hallott párbeszéd lejegyzése is megmaradt a hagyatékban, tehát a forrás és a regényben megjelenő szövegrész összevethetővé vált: ld. CSÉVE Anna, Polarizálódott univerzum = *i.m.*

⁵⁵ Jelen dolgozat keretében (annak terjedelmi korlátai miatt) nem térhetek ki annak tárgyalására, hogy ez a birtokbavétel, „meghódítás” hogyan köthető a Móricz életében megjelenő nőkhöz. Ez a jelenség a Napló pár kiragadott részlete alapján is megmutatkozik: „O. [Magos Olga] elsősorban nem testi szépségével hat rám, hanem a lelkiemmel. [...] Azonfelül egy olyan társadalmi osztályt képvisel, amelyet nagyon szeretnék megismerni, de nincs rá módom. A dzsentrí nyílna meg a segítségével előttem. [...] M. [Simonyi Mária] mellett semmi többet már nem kaphatok, mint anyagot, csak éppen azt, ami már itt van, s kiírva áll bennem. Ő ti. nem hozott semmit: sajátos, hogy az a vágyam, hogy vele megismerem legalább a bohémvilágot, abszolúte nem sikerült.” *Móricz Zsigmond Naplójából*, közléteszi CSÉVE Anna, Holmi, 2001. július, 880.

A *Tükör*-szövegek esetében ez a regiszter leginkább a katonaság nyelvi rétegéhez kapcsolható. A haditudósító időszakban született szövegek között találunk szakszó-jegyzékeket, amelyek beépülnek (eleve birtokoltként tűnnek fel) a későbbiekben megjelentetett novellákban, cikkekben.

A hangzó szöveg mediális karakterét helyezik központi szerepbe azok a bejegyzések, amelyekben Móricz egy-egy hangzatos nevet vagy néhány izgalmasabb káromkodást rögzített. Emellett hang és írás egészen különleges viszonyát is igyekszik kialakítani, illetve leírhatóvá tenni a korábban már említett *Wiener Concertverein hangversenye* egyik részében.⁵⁶ Beethoven VI. szimfóniájának benyomásait, a zene által keltett képzeteit igyekszik rögzíteni: „Kis hangok, kis erősödés, játék, elhal, ismétlődő dallam, lánc, hirtelen kicsap, egész csárdás erő, újra csönd, újra a játék”. A töredékesség mintázza azt a tempót, amelyet a zene diktál, amellyel az író igyekszik lépést tartani.

Ezt követően a különböző érzékszervi tapasztalatokat összekötve a karmester kézmozdulatait beszéli el, a gesztusok kapcsán felmerülő asszociációkkal: „Löwe keze csibék, ezt csalogat, kis bárányok, integet, felzeng egy kicsorduló fény”. Az asszociációkban és a figyelemben pedig teljes mértékben elmerül, feloldódik a szerző: „Már eltűnt a figyelméből a muzsika, behunyja szemét és úgy hallgatja mintha a szél suhog és fa alatt hever az ember.” Tehát az érzéki percepciók által a figyelem fókusza, és az alkotó szubjektuma a felidézett síkra kerül át.

Emellett ki kell térni a hangzó szöveg írássá, irodalomká alakításának korántsem magától értetődő problémájára, amelyet Füst Milán emel ki naplójában: „Vagyis amit a villamoson jól hallottál, azt a képzeletednek azonnal át kell alakítania a papír igényeinek megfelelően. (És ezt tudja remekül Móricz Zsigmond, ez az a processzus, amely benne nagyszerűen megy végbe.)”⁵⁷

⁵⁶ Az íráskép alapján egyértelműen egyszerre született szövegekről van szó ezért nehéz eldönteni, hogy a most tárgyalni kívánt szöveg *Beethoven VI. szimf.* feliratú részletét alfejezetként vagy önálló szövegrészként kezeljük. MÓRICZ Zsigmond, *Tükör VIII*, OSZK, FOND 501/2, 263.

⁵⁷ FÜST Milán, *Teljes Napló II.*, 438., idézi BALASSA Péter, *Magatartások találkozója*, Balassi, 2007, 145.

A Móricz-műhely

A fizikai tapasztalatok nyelvi transzformációjának feltárása révén megközelíthetjük a szöveget más irányokból is. Vagyis ezeken a szövegrészekon keresztül Móricz Zsigmond írói műhelymunkájába is betekinthetünk.

Némely szöveg esetében az olvasó az író pásztázó, kereső tekintetét követve figyelheti meg a szöveg alakulását, alakítását. Láthatóvá (olvashatóvá) válik egy-egy alkotói momentum: ahogy megragad egy alakot, vagy ahogy „benneragad” egy perspektívában. Ilyen gyakorlat fedezhető fel a *Hadi kölcsön* című írásban.⁵⁸ A bevezetés után rövid megszólalások, párbeszédtöredékek követik egymást. A szövegből fokozatosan tűnnek ki alakok. Eleinte csoportokban vetül rájuk a figyelem: „Nagy bársonybundákban izzadoznak idősebb nők, mellettük posztóbundások perziáner gallérral, nagy prémkalap, kedves szikár, kupori krajcáros ténsasszonyok, akik egy óráig alkusznak a piacon és nem vesznek, spekulálnak, zároltat vegyek-e vagy nem.” Ezután a fókusz hosszabb-rövidebb időre egy-egy alakra vetül, szereplők egy időre kiemelkednek a szövegből, többnyire azonban csak megjelenésük, öltözetük leírásának erejéig. Ez a technika az alakok sorravételét, egy-egy figura kipróbálását mintázza, a keresés folyamatát jeleníti meg. Végül egy nő alakján megnyugszik a szöveg és annak teljes birtokbavételével épül tovább. A nő részletes jellemzése, társadalmi háttérének ismertetése, sőt múltjának bejátszása révén a kezdeti banki jelenet egy sors tragédiájának leírásába fordul: „Azért nem ment el a Riviérára, azért nem ült hajóba a nyáron, mikor a nagy kirándulást csinálták, azért utazott másodosztályon külföldön, hogy most a pénze elmenjen. A hozomány.” A *Tükör* lapjain tehát tetten érhetőek Móricz „ujjgyakorlatai”, a hagyományos munkamétódussal szakító, kísérletező szövegek is születnek.

Nyelvi kísérlet

Ez a kísérlet, a keresés azonban nemcsak a formát és a perspektívát érinti, hanem elvezet a nyelv kérdéséig. Vagyis azon szavak keresésének folyamatát is magába foglalja, amelyek a „papír igényeinek megfelelők”.⁵⁹ A *szóval teremtés* kísérletének dokumentumaiként is érthetők ezek a szövegek. Ez a szövegképzés azon aspektusa, amelyre Balassa Péter is felhívja a figyelmet: „A móríci szövegalkotás egyik legradikálisabb tette a

⁵⁸ MÓRICZ, *Tükör, i.m.*, 108-112.

⁵⁹ vö. 55. lábjegyzet.

valóság és a nyelv közötti kapcsolat egzisztálásának megkérdőjelezése - és éppen ez az elemi erejű kétely bizonyul az oeuvre legfontosabb nyelvteremtő erejének.”⁶⁰

A nyelv problémája az, amely talán a legtisztábban képes megvilágítani Móricz életművének jelentőségét, és amely a leglényegesebb lehet az újraolvasás szempontjából, hiszen képes lehet kimozdítani a műveket abból politikai ideológiáknak kiszolgáltatott értelmezési hálóból, amely időlegesen párbeszédképtelennek mutatta azt.

„A «kritikai realizmus» szótára a «valóság» hiteles leképzéseként vagy visszatükrözéseként értette [ti. az írói ábrázolás mibenlétét], vagyis a szavak és a valóságbeli dolgok megfeleltetéseként, hiszen ezen alapulhatott a dolgok állásának, a fennálló társadalmi viszonyoknak a hatékony bírálata. [...] Az újabban meghonosodott elméleti-történeti belátások sem a valóság «megtalálásaként», mint inkább a nyelvben létesülő *valóságképként* értik azt az új konvenciórendszert, diskurzust, amelyet jórészt Móricz írói fellépése honosít meg a század első harmadában a magyar prózában.”⁶¹

Tükör az életműben

Kérdésként merülhet fel, hogy ezek a kísérletező szövegek hogyan hatnak, hogyan jelennek meg a „hivatalosan”, nyomtatásban kiadott életműben.

Ugyan Cséve Anna is megjegyzi, hogy „a Tükör-jegyzetek és a művek közötti átjárhatóság további kutatásokat igényel”.⁶² Azonban eddig napvilágot látott, illetve a közgyűjteményben elérhető szövegek alapján is körvonalazódik három lehetséges viszony, szövegkezelési technika, amely kimutatható a két szövegcsoporthal kapcsolatban. Kisebb hányaduk *bekerül* a hivatalosan megjelent munkák közé, tehát nyomtatásba kerül, nagyobb részük motivikusan, kisebb szövegelemek formájában *beépül* a művekbe. Legizgalmasabb viszonyként pedig a hivatalos és alternatív szövegegyüttes „szerepcseréje” jelölhető meg.

Móricz Virág így idézi vissza apja szavait: „Harminc éves korom óta szakadatlanul írok. Azóta már azért sincs időm olvasni, mert szinte grafománia tört ki rajtam. A megírott

⁶⁰ BALASSA Péter, *i.m.*, 168.

⁶¹ SZIRÁK Péter, *Az őszön nyelve és a nyelv cselekedtető ereje. Szempontok Móricz Zsigmond néhány művének újraolvasásához*, = *A kifosztott Móricz?*, szerk. FENYŐ D. György Kónika Nova, Budapest, 2001, 226-240. idézet: 230-231.

⁶² MÓRICZ, *Tükör I*, *i.m.*, 1447

írásmától elidegenedve, többet soha bele sem nézek, mindig új kép izgat. Hihetetlenül szórakoztatott, hogy az előttem felvillant jelenséget megörökítem”.⁶³

Ebből a nyilatkozatból arra következtethetünk, hogy inkább tematikusan, motivikusan, apróbb részleteiben kerülnek be a hivatalos regiszterbe a *Tükör*-szövegegyüttes részletei, semmint kidolgozott egészként. A vizsgált szövegrészek alapján kitűnik, hogy a haditudósító riportok, cikkek és a jegyzetek között nem található átfedés, vagyis a megjelentetett munkákat nem köttette be, illetve a *Tükör*ben fellelhető írásokat nem találjuk a kiadott publicisztikai írások között.

Ez ismételten azt a kérdést veti fel, hogy milyen céllal jöttek létre ezek a szövegek? Ugyan lehetséges, hogy eredendően későbbi feldolgozásra, esetleges ihletforrás biztosítására jöttek létre a jegyzetek, a két csoport összehasonlító vizsgálata alapján azonban kitűnik, hogy Móricz mégsem használta közvetlenül a *Tükör*ben rögzítetteket.

A szövegek közötti egyezések, szövegáthelyeződések kimutatása mellett figyelmet kell tehát fordítanunk a nehezebben azonosítható, ám annál fontosabb szempontra: a tapasztalatszerzés szinte kimutathatatlan hatására.

A *Tükör* lapjain megfigyelhető kísérlet az írás minden aspektusát, az írói hivatás teljes eszközkészletét érintette. Ebből fakadóan az elsajátított gyakorlat, a kikísérletezett narrációs technikák és struktúrák beépülnek a móríci szövegvilágba.

Fellelhető a későbbi munkái között olyan szöveg, amely egyértelműen a *Tükör*ben alkalmazott módszert használja: például az 1930-ban a Nyugatban megjelent a *Hévízi tükör* című írás.⁶⁴ A szöveg ugyanolyan epizodikus részletekből épül, a részletek egymástól függetlenül, logikai indokoltság nélkül követik egymást, tematikusan is hasonló az összetétel, itt is találunk írótarssal való beszélgetés lejegyzését (Nagy Endre), világpolitikai témájú társalgást, pikánsabb pletyka leírását (Eislitzerné bemutatkozása).

Ez az írás az úti beszámoló műfaját idézi, ám annak megszokott formai eszközeit figyelmen kívül hagyja. Ez alapján igen látványosan tűnik ki, hogy az a narratív kísérlet, az a gyakorlat, amely a *Tükör* lapjain kibontakozik, nagy hatással van a későbbi életműre.

A *Tükör*-szempontjából legizgalmasabb viszonyt a „szerepátvétel” funkciójával írhatjuk le. A korpusz közegében megjelennek olyan teljesen kidolgozott, átgondolt szerkesztésű novellák is, amelyek nem juthattak nyomdafestékhez. Ez a kiszorulás azonban

⁶³ MÓRICZ Virág, *Tíz év*, Szépirodalmi, 1981, 434.

⁶⁴ MÓRICZ Zsigmond, *Hévízi Tükör*, Nyugat, 1930, 17. szám.

nem minden esetben indokolható minőségi, kvalitásbeli hiányosságokkal. Sokkal inkább feltételezhető tudatos szerzői döntés emögött: azok a művek, amelyek tematikája nem felelt meg a közízlés elvárásainak, vagy nem illeszkedtek Móricz tudatosan formált írói imázsához, az alternatív regiszterben maradtak.

Ezen szövegek tipikus példaként az erotikus tematikát feldolgozó szövegek jelölhetők meg, amely Móricz esetében központi, az írással, az írói munkával szoros összefüggésben működő problémakör. Naplójában így nyilatkozik erről: „Napok óta ébred bennem a kívánság, hogy összefoglaljam végre a nemi életemről szóló gondolataimat. Most ugyanis tisztán a nemi ingerből táplálkozik a munkaenergiám. Valósággal mesterségesen kell felizgatni erotikus rá gondolással a költői erőt, pedig nem is foglalkozom eredeti alkotómunkával, csak kombinálással: régi munkából újat készíteni. A Nem élhetek muzsikaszó nélkül-t írom filmre.”⁶⁵

Szexualitás és alkotás szoros összefüggésére világít rá az eddig megismert *Tükör*-szövegek közül a korábban már említett *Rés* című novella.⁶⁶

Ebben a női alsótestek, nemi szervek látványa, azok egymásutánja szervezi a szöveget. A folyamatosan érkező nők kiváltotta szexuális vágy ugyanúgy építkezik, mint a szöveg, majd az önkielégítésben látszólag csúcspontjára ér. Ha itt véget érne a történet, nem lenne más, csak egy pornográf és kissé ízléstelen élménybeszámoló. A szöveg azonban folytatódik, és a női test, amely addig a vágy tárgyaként jelent meg, más, ellentétes jelentéstartalmakkal telik meg. A női test visszataszító jellege, a testen nyomot hagyó öregség képe az elmúlás érzetét erősíti: „Hirtelen utálta a szülést, a közösülés utáni törülgetést, az ürülést, s a szája undorodva vonaglott, s a szemét el elkapta, a libabőrös combról, de megint csak visszanézett s egyre látta a kék daganatot, a parányi combot, amelyben egy rothadó test szennye folyt össze. Az elmúlás, a megsemmisülés félelme volt ott ebben a pörsenésben.” A szöveg azonban itt sem áll meg, a lehető legmélyebbre süllyedve kelt undort: „hallani lehetett, ahogy az ülő nő kipréselte magából az ürüléket. Kis idő múlva itt volt a bűze, a penetráns, meleg bűz[...] Kitorulta magát, bizonyára szőrös és nem tudja jól letörülni, ott marad a bélsár egy némi része a végbél gyűrűbe összezsugorodott ráncain.” A totális extázist tehát a teljes kiábrándulás követi. A női test erotizáltsága helyére a test mulékonysága, esendősége kerül. Ezáltal a szexualitás is más megvilágításba kerül: „Az egész baszás technikai munka; valóban csodálatos, hogy az emberek úgy meg tudták csinálni a morált.” A szöveg tehát indulásához

⁶⁵ MÓRICZ Zsigmond, *Napló*, 1935. július 7. du. fél 5, vasárnap, a szövegrészletet Szilágyi Zsófia bocsátotta rendelkezésemre.

⁶⁶ Móricz Zsigmond, *Rés*, ld. Melléklet.

képest nem a voyeur élményt írja le. Ha úgy tetszik „mennyet és poklot megjárva” valami fontos, lényegi dologhoz jut el a meglesett női testek által, ez pedig az írás maga.

A szöveg elején leírt írásképtelenségből ez az elementáris, minden undorkeltés és naturalisztikus leírás ellenére is erotikus élmény mozdítja ki és teszi képessé újra az írásra. A történet csúcspontja tehát nem a fizikai kielégülés (amely gyors és kevés örömet hoz), hanem a szöveg létrejötte maga.

A *Tükör* tehát igen fontos közeg: az itt megőrzött írásoktól nem függött egzisztenciája, írói megítélése, itt szabadjára engedhette gondolatait, bármit feldolgozhatott. Tér nyílt tehát a megkötésektől mentes írás előtt, ami a szövegek tematikájának bővítésével végzett kísérleteket tette lehetővé a szövegegyüttesen belül.

Móricz a Tükörben

Élet és irodalom, író és magánember elhatárolhatóságának folyamatos megkérdőjelezésével, az empirikus tapasztalatok nyelvi leképzésével folytatott kísérleteinek számba vételével az életműhöz való viszonyunk és hagyományos Móricz-képünk alapjaiban változhat meg.

Az irányított kultúrpolitikai elvek, amelyek az 1950-es évektől kezdve meghatározták Móricz-befogadását a mai napig éreztetik hatásukat. Az egyoldalú, ideológiának kiszolgáltatott olvasási javaslatokkal szemben leghatékonyabban épp a *Tükör*höz hasonló hagyatéki szövegek értelmezési folyamatokba való bekapcsolásával léphetünk fel. Az életmű ezt a részét ugyanis (lappangó, ismeretlen mivoltukból eredően) nem érhették el ezek a „terhelt” olvasatok. Ezért a móríci próza olyan kvalitásaira képesek rávilágítani, amelyek a múltbéli törekvések mellett némák maradtak.

A korábbi megközelítések főként az írásművekben megjelenített társadalmi problémákat igyekeztek előtérbe helyezni, akár azok helyenkénti túlhangsúlyozásával. Ezzel szemben *Tükörben* tetten érhető nyelvvel, narrációval végzett kísérletek, illetve azok az „ujjgyakorlatok”, amelyek az empirikus tapasztalatok szöveggént való visszaadását igyekeztek megvalósítani, arra hívják fel az olvasók figyelmét, hogy Móricz nyelvi, szerkesztési eljárásaira is érdemes figyelmet szentelni és az oeuvre értéke nem kizárólag a feldolgozott tematika szintjén fogható meg.

Emellett az író alakját is más megvilágításba helyezik ezek a szövegek. Ahogyan a naplószövegekből megtudhattuk, Móricz tudatosan alakította saját írói imázsát, a

sajtóban megjelenő híreket is kontrollálta (felesége öngyilkosságakor is elsőként a sajtó megfelelő értesítését tartotta fontosnak, amely nem öngyilkosságról, hanem váratlan halálról szólt, legalábbis Kosztolányi Dezsőné erről tudósít).⁶⁷

Azért is izgalmasak a magánszövegek, a *Naplók*, a *Tükör*-kötetek, mert itt Móricz képe ezek nélkül az alakítások nélkül körvonalazódhat.

Ezekből az alternatív szövegekből egy budapesti polgári életet élő, színházba, koncertre, kávéházba járó, a külvilágra érzékeny, alapos megfigyelő alakja bontakozik ki, a bőgatyás csípőre tett kézzel álló, bajszos alaktól tehát ez a figura távolabb áll.⁶⁸

A Móriczot övező kultuszt, a kialakított imázst tehát kritika alá lehet vetni ezen új szövegek és adatok alapján. Ehhez azonban szintén csak a szövegekre való legteljesebb rálátás nyújthat segítséget, hiszen ha egy-egy aspektust túlhangsúlyozunk, ismét csak torz, befolyásolt képet kapunk.

Ennek az újonnan kibontakozó képnek a legizgalmasabb aspektusa Móricz íráshoz való viszonyának kérdése, amely, ahogyan a *Tükör* kapcsán is megmutatkozott, alapvetően meghatározó, mindent befolyásoló része volt életének. A közelmúltban Angyalosi Gergely így jellemezte Móriczot: „író-ember, akit gyeplőként tart fogva az írás, minden kétségen kívül kiszolgáltatott lény. Az irányítás, a «gyeplőszár» ugyanis annál az ismeretlen erőnél van, amely arra kényszeríti, hogy életét szinte azonnal szöveggé alakítsa. Másfelől azonban biztonságot ad ez a «gyeplő»: az írássá változtatott élet kiemelkedik a mindennapi kételyek és szorongások gyarló közegéből, átlényegül valamivé, ami tartós és vitathatatlanul létező.”⁶⁹

A *Tükör*-kötetek némiképp ellentétes erőviszonyokat rajzolnak ki. A nyelvet maximálisan birtokló és (ki)használó író alakja bontakozik itt ki. Nem Móricz az, aki ki van téve az írás külső, kényszerítő erejének. A Móriczot jellemző zabolázhatatlan, mindent birtokolni (tehát megírni, újrateremteni) vágyó alkotó energia az, amelynek az írás eszközévé, környezete pedig ihletévé, témájává, helyenként pedig elszenvedőjévé válik.

A *Tükör* tehát egy számos különböző aspektusból megközelíthető szövegegyüttes, mely máshonnan nem megszerezhető tapasztalatokkal bővítheti Móricz Zsigmond életművéről való tudásunkat. Minél több szólam csatlakozik a szöveggel létesített párbeszéd-

⁶⁷ „Móricz az újságot nemcsak megélhetési forrásként használta egész életében, de írói imázsépítésének egyik fontos eszközeként is. A nyilvánosság számára az újságírók segítségével építette fel írói brandjét, tudatosan, kitartóan, néha pedig szenvedve attól, hogy hírességként kell élnie, akinek magánéleti történései is hírértékűek.” SZILÁGYI Zsófia, *Móricz Zsigmond és a nyilvánosság*, *Élet és Irodalom*, 2010:33.

⁶⁸ vö. *Nyugat képeskönyv. Fotók, dokumentumok a Nyugat történetéről*, szerk. KELEVÉZ Ágnes és SZILÁGYI Judit, PIM, 2009, 144.

⁶⁹ ANGALOSI Gergely fűlszövege = CSÉVE Anna, *Az írás gyeplője...*

kísérletekhez, annál több tulajdonsága válik feltárhatóvá: épp ezért mielőbb nyitottá, elérhetővé kell(ene) tenni a korpuszt.

Cséve Anna alapos kutatómunkájának köszönhetően mind a *Napló*, mind a *Tükör*-szövegek kapcsán láthatóvá vált, hogy e hagyatéki szövegek köré számos egyéb szöveg rendezhető, sőt rendezendő.

A vizsgált korpuszra hangsúlyos vizualitásának érzékeltetése, kézírástól nem elválasztható karaktere mindenképpen egy olyan forma megalkotását követeli meg, amely keretében ezek megőrzésével, torzítás nélkül elérhetővé, olvashatóvá válik a szövegegyüttes. A mai, digitális kor vívmányai, az informatika és az irodalom határmezsgyéi kínálta lehetőségek kihasználása révén létrehozható egy használható digitális kiadás⁷⁰, amely egyszerre lenne alkalmas a vizuális karakter megőrzésére és a szövegek inter- és hipertextuális viszonyainak megjelenítésére, és amely ezáltal mindenképpen termékenyen járulhatna hozzá korunk Móricz-kutatásához.

⁷⁰ A Proust-kutatás jelenleg folytat kísérletet használható, kézírtos hagyaték olvasását lehetővé tevő, de a szöveg eredeti vizuális karakterét érvényre juttató digitális kiadással. És bár az elkészült részletek mennyisége alapján még az elején tart a folyamat, az eredmény tekintetében mindenképpen hasznosnak és tanulságosnak mutatkozik. vö. http://research.cch.kcl.ac.uk/proust_prototype/about.html

Bibliográfia

- ALEXA Károly, A rendszerváltás és egy naplótárgyat, Alföld, 1993/2
- ANGYALOSI Gergely fülszövege = CSÉVE Anna, *Az írás gyepölője. Móricz Zsigmond szövegalkító gyakorlata*, Fekete Sas, Budapest, 2005.
- BALASSA Péter, *Magatartások találkozásai*, Balassi, 2007, 145.
- BENYOVSZKY Krisztián, *Porceláncsésze és pöröly. A nevetés jelei A szerelmes levélben*, Kalligram, 2010/07–08, 142–148.
- CSÉVE Anna, *Az írás gyepölője. Móricz Zsigmond szövegalkító gyakorlata*, Fekete Sas, Budapest, 2005.
- CSÉVE Anna, „A papír igényeinek megfelelően”, i.m., 102.
- CSÉVE Anna, *Előszó* = MÓRICZ Zsigmond, *Naplójegyzetek 1919*, szerk. CSÉVE Anna, Noran, Budapest, 2006.
- CSÉVE Anna, *Előszó* = MÓRICZ Zsigmond, *Naplók*, Noran, 2010.
- CSÉVE Anna, *Móricz Zsigmond mint irodalmi író. A Míg új a szerelem intertextuális kapcsolatai*, <http://doktori.btk.elte.hu/lit/cseveanna/tezis.pdf>, 2008. (utolsó letöltés dátuma: 2012. 11. 25)
- CSÉVE Anna, *Polarizálódott univerzum? = Az irodalom emlékezete. Tanulmányok az irodalmi muzeológiáról*, szerk. CSÉVE Anna, LENKEI Júlia, SÜLYÖK Bernadett, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2010.
- Umberto ECO, *Az arc nyelvezete*, Magyar Lettre International, 53. szám, 2004, 19–21.
- Gerard GENETTE, *A szerzői név*, Helikon 1992/2–3., 523–535.
- H. BAGÓ Ilona, *Móricz Zsigmond ismeretlen fotói és elfeledett riportjai*, Forrás, 2004/7.
- KELEVÉZ Ágnes és SZILÁGYI Judit (szerk.), *Nyugat képeskönyv. Fotók, dokumentumok a Nyugat történetéről*, PIM, 2009.
- KOSZTOLÁNYI Dezsőné, *Kosztolányi Dezső*, Révai, Budapest, 1938.
- Jacques LACAN, *A tükör-stádium mint az én funkciójának kialakítója, ahogyan ezt a pszichoanalitikus tapasztalat feltárja számunkra*, Thalassa 1993/2.
- MÓRICZ Virág, *Anyám regénye*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1988.
- Móricz Virág, *Tíz év*, Szépirodalmi, 1981.
- MÓRICZ Zsigmond, *Emlékszem = Szegény emberek*, Bp, 1939.
- MÓRICZ Zsigmond, *Hévízi Tükör*, Nyugat, 1930.
- Móricz Zsigmond Naplójából*, közléteszi Cséve Anna, Holmi, 2001/7.
- MÓRICZ Zsigmond, *Naplók 1924–1925*, Noran, 2010.

- MÓRICZ Zsigmond, *Naplók 1926–1929*, Noran, 2012.
- Móricz Zsigmond, Interjú, *Színházi Élet*, 1933/52, 71-72
- MÓRICZ Zsigmond, *Tükör*, Forrás, 2004/7–8.
- MÓRICZ Zsigmond, *Tükör (I). Írókról, művészekről*, Holmi, 2004, december, 1447–1478.
- MÓRICZ Zsigmond, *Tükör (II)*, Holmi, 2005, január, 19–48.
- MÓRICZ Zsigmond, *Tükör V, és Tükör VIII.*, OSZK Fond 502/1.
- MÓRICZ Zsigmond, *Tükör IX.*, PIM, M.100/4995/3.
- NAGY Péter, *Móricz Zsigmond*, Művelt Nép, 1953.
- NÉMETH G. Béla, *Emlékirás és történeti önismeret*, Alföld, 1993/2,
- POMOGÁTS Béla, *Magánbeszéd közügyben, Az újabb magyar naplóirodalom hagyományairól*, Alföld, 1991/8.
- RADICS Károly (szerk.), *Móricz Zsigmond élete leveleinek tükrében*, Orpheus, é.n.
- RÁKAI Orsolya, *Genealógia és reflexió. Móricz Zsigmond „irodalomtörténete(i)”*, Alföld, 2005/9.
- SZILÁGYI Zsófia, *Cséve Anna: Az írás gyeplője*, Kritika Online, 2006. március, http://www.kritikaonline.hu/kritika_06marc_cikkek_cseve.html, (Utolsó letöltés dátuma: 2012. 11. 25.)
- SZILÁGYI Zsófia, *Mélységek és nyomjelek*, Alföld, 2007/12.
- SZILI József, *A poétikai műnemek interkulturális elmélete*, Akadémiai, Bp., 1997.
- SZIRÁK Péter, *Az ösztön nyelve és a nyelv cselekedtető ereje. Szempontok Móricz Zsigmond néhány művének újraolvasásához*, = FENYŐ D. György (szerk.), *A kifosztott Móricz?*, Kónika Nova, Budapest, 2001.
- TVERDOTA György, *Nevető rokonok*, Irodalomtörténet, 2005/2.
- TVERDOTA György, *Orvosi dokumentum vagy szürrealista szabadvers = „Miért fáj ma is”. Az ismeretlen József Attila*, szerk. HORVÁTH Iván és TVERDOTA György Balassi, Budapest, 1992.
- VERES András, *Egy műfaj gyorsuló időben* = Alföld, 1993/2, 47.
- Max WEBER, *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*, Gondolat, 1982, 80.

Melléklet

Kötet/Mappa	Szövegek keletkezési ideje	Oldalszámozás	Tulajdonos
TÜKÖR I.	1914. szept. 22.– szept. 26.	1-799	Borda Antikvárium
TÜKÖR II.	1913. okt. 31.– nov. 14.	799–1470	Matyi Dezső
TÜKÖR III.	1914. szept. 29.– okt. 9.	1470–2072	Borda Antikvárium
TÜKÖR IV.	1914. okt. 11. – okt. 25.	2073–2870	Borda Antikvárium
TÜKÖR V.	1914. okt. 26. – nov. 14.	2871–3592	OSZK Fond 502/1.
TÜKÖR VI.	1914. nov. 15. – dec. 7. (?)	3593–4418	Matyi Dezső
TÜKÖR VII.	1914. dec. 9. – dec. 30.	4419–5000	Borda Antikvárium
TÜKÖR VIII.	1915. jan. 1 – jan. 31.	1–700	OSZK Fond 502/1.
TÜKÖR IX.	jan. 31- okt. 24	701–1484	PIM M100/4995/3
TÜKÖR bekötetlen	1916. augusztus – 1917.		Borda Antikvárium
TÜKÖR bekötetlen	1919. június – augusztus		Borda Antikvárium
TÜKÖR bekötetlen			Matyi Dezső
TÜKÖR bekötetlen			PIM M130

(1. sz. melléklet)

(A magántulajdonú kötetek adatait Cséve Anna bocsátotta rendelkezésemre)

Móricz Zsigmond: Rés

Tükör VI, 3985-3995

Csak úgy megállott a kezében a ceruza s nem tudott tovább írni.

Körülnézett a kávéházban. Égtek a nagy gömbalaku égők s a villanylámpák fizérei – de az asztalok üresek voltak körülötte. Csak hátul, a biliárdasztalok körül volt élet.

Sándor a pincér az ujjain pörgetve egy kopott keményborítéku képeslapot, bejött a nagy bordó függönyön át; odanézett de látva hogy nincs semmire szükség, tovább lépkedett.

A papírjára nézett, és sajátságos módon megszünt minden inger, hogy továbbírjon. Kialudt a lámpa, amely az alakjaira világított. Jó volna hazamenni, lefeküdni. De ismerte magát. Ha most be nem fejezi bármilyen vázlatosan is, sose fogja, majd megint kezdetet ujjat.

Félbehajtotta az íveket hosszába, a zsebébe dugta, s felállott. Hátramegy s aztán folytatja.

Végigment a hosszú folyosószerű részen amely a kávéház hátsó termét összekötötte az utcai résszel; apró asztalok mellett ott ültek a borotvált arcú ripacsok s effélék, és kifestett fiatal nők köztük könyököltek, cigarettáztak s fáradt arccal várták a szebb jövőt. Valami erotikus fülledtség töltötte el állandóan ebben a kávéházban, ahol mindig igen jól tudott dolgozni, mintha télen a kályha mellé húzódik az ember. A szerelmi vásár izgalma reá sokkal nagyobb hatással volt mint azokra, akik természetesen részt vettek benne. Hiába volt ilyen közel hozzájuk, elérhetetlen volt neki ez a világ, már sok év óta járt ide, meglehetősen nagy időközökben, meg-megírni valamit, de még sohasem beszélt senkivel itt. Kivéve Kassák Lajost, az oroszinges, sovány poétát, aki egyszer itt mutatkozott be neki. Ezzel vagy kétszer váltott pár szót, de eltaszította, mert mindig abban az íráskényszerben jött ide, amit a régi költők az ihletés órájának szerettek nevezni. Most is utána nézett. Meghatotta ez a suhanc, aki lakatosinasból lett valamivé, a sápadt, ónszínű arcával, amelyre sok nyomor és a rendetlen életnek s a belső izzásnak fakó hamva ülepedett rá. Várta, hogy egyszer csak feláll a sötétebb részben valamelyik asztaltól a nagy kalapjával, amelyet az olasz kőfaragók viselnek, fekete ingével és elformátlanodott nyűtt sötét ruhájával, hogy „jó estét mester”.

Rögtön már el is felejtette. Futva nézett az írásban elkáprázott szemeivel a nőkre, akik ki voltak készítve, nagy részük meglepően fiatal volt, s mindnyájan puderek és festett arcuk, fényes szeműek és mosdatlan szájuak.

A klozet ajtaja előtt, spanyolfal mögött ott ültek az asszonyságok, ketten, hárman, mint jóra való iparosnék, akik pletykálnak és otthon vannak. Mindig van velük egy-két dáma, akik úgy látszik apró üzleteket bonyolítanak itt le és földre sem állanak, ha az uraknak a szűk területen át kell menni köztük a saját fülkéjükbe. Valahogy elveszett a szemérmességnek az az erős határa, amely az asszonynépet kint a polgári életben annyira elválasztja a természeti tisztulásnak minden legcsekélyebb megnyilatkozásánál. Ezek idegen nők s férfiak, oly közel és fesztelenül vannak, mint a férjek és feleségek, akik már nem veszik észre a dolgot.

- Nekem nem adják szerelemből a pudert, meg a pirosítót, - mondta nyersen az egyik asszonyság, - mit marad nekem adós.

Meghökkent ahogy (?) belelátott ezekbe az üzletkébe, amelyek itt a klozet ajtaja előtt folytak.

Kivágott szép nyaku, fekete ruhás fiatal nő állott a Nők ajtó előtt.

- Szabad?... Üres? – kérdezi azon a fesztelen hangon, amelyen (?) a nők szólnak.

- Ahogy észreveszi magát! – vágja oda rá durván élcelve a nő.

Szép lány; milyen szép lányok vannak itt, gondolkozik míg a fal mellé áll s keveset vizel. A falon valami szemérmetlen rajz van; az egyik klozetajtó nyitva; kíváncsi rá, odabenn nincs-e valami eredeti rajz.

Begombolódik, belép. Hallja, hogy a nőből elmegy az aki benn volt. Erre föl villan előtte, hogy a nyitva levő fülke épen a női résznél van, és egy deszkafal választja el.

Besurran, magára zárja az ajtót.

Egyszerre látja, hogy több lyuk van átfúrva a deszkán; mind be van belülről szögezve; egy rést lát alól, amely újságpapírral van betömve. Azt hiszi odaát nincs senki siet kitépni a papírt, a kését kinyitja és visszatolja azzal.

Leguggol, féltérdre és könyökre s átles.

Abban a pillanatban feláll valaki odaát s épen szembe áll vele, két fekete nadrágos karcsu lábszár s épen a husát látja középen s megpillantja hogy az inggel a fekete közepét töröli ki.

Majd elájul a vérrohamtól, amely az agyáig fut.

Csak ép elvillant előtte a női hus. Már csak a fehér ingét látja, amelyet a fekete előre felgombolt nadrágba gyűr a kéz. Begombolja. S pont szemben van. Tisztán látni a két gyönyörűen egyenes karcsu lábszárat, amely feszes nadrágban van. Fekete harisnya, főtt szalaggal, pirossal átkötve, a nadrág alján. Szép vékony bokák s fehér csattos félcipő.

A lány kényelmesen öltözik. A lábszára oly csodaszép, hogy el lehetne nézni világ végéig; a vére magas hőfokon van s igen kemény nemi gerjedelmet érez.

Megpróbál fölneézni a magasba, az arcig, a lány a derekán babrál, ah mekkora szemérmertlenség, a szoknyáját levetette. Ott középen úgy domborodik. Fönt, valahol, a rés szélének sugártörésében az arcból csak egy lilára festett ajkat látni.

Erre kissé meghűl, a festett ajak, a célzatos kendőzés ép annyira lehűti s undorítja, mint ahogy emeli a kéjvágyát a feszes ruha, amely nem a szemnek takarásra van szánva. Nem is nézi tovább fönt. Lent, a lábszárakat csodálja, az egyenességüket, a karcsúságukat, s már hideg, bírál és mosolyog a kis kopottacska cipőkön.

A két láb szembeáll vele, úgyhogy a rés épen középbe esik a két láb között; hirtelen megijed. Tán az is átleskelődik, szégyelné ha meglátná valaki így a földön térdelve és. Pfúj.

Rést keres fönt. Nincs. Lassan rájön, hogy a tükör itt van ezen a falon.

Aztán addig nézi a lábakat, hogy káprázik bele. Rendkívül sokáig piperészkedik. A láb remegéséről arra gondol talán maszturbál. S ettől igen fölhevül újra. De nem.

Szűk és huzott sötét fekete vagy kék szoknya omlik le a combokon. Fehér kéz babrál lent a lábnál, lehuzza a szoknyát.

Aztán végre suhogva el.

Feláll s kiegyenesíti a nyakát.

Borzasztó kéjingere van. Gyorsan onan.

Alig kell dolgozni. Kész. Kevés öröm.

Az asszony bejött oda; meghuzta a vizet s az zuhog.

Beles, már jön egy fakó arcú öreg nő. El akar menni, de eszébe jut, hogy ez furcsa lesz. Hopp. Eloltotta a villanyt. Sötétben maradt magában, a tapasztalt nő.

No akkor hogy is les utána.

Milyen rafinált. Ez már nem marad fénnyben; tudja hogy lesnek? Vagy a régiek szemérmessége? Vagy valamit csinál?

Nem sokára elmegy.

Egy fekete kosztümös fiatal jön, gyorsan. Nem nagyon előkelő ruha. Már hozzá van szokva, már meglepi őt, hogy szemérmertlenségnek találja, ahogy a szoknyát felemeli és épen szemben meztelen combokkal áll; meghajlik térdben és az ingét kiemeli középen egy mozdulattal s egyuttal valami olyan mozdulattal, ahogy a pulyka emeli a farkát, leveti magát az ülésre.

A térde ott van meztelen a rés előtt, a bőrtüszők felborzadtak, a bőre ráncosodó, durvuló, olyan harmincéves asszonybőr egy kis kékes pattanás a térden; fúj, piszkos bőrű. Ez ronda nő; nem visel alsó nadrágot. Csak gusztustalan nővel szemben érzi az ember azt az undort; a résen át a kéktetejű pörsenés megnőtt nagyra, kiütés, bőrszenyezettség, nemi

betegség lett belőle. Minden undor és förtelem, amely a női testben összegyűlhet s gyűlöletet és megvetést érzett a női piszok iránt. Hirtelen utálta a szülést, a közösülés utáni törülgetést, az ürülést, s a szája undorodva vonaglott s a szemét el elkapta, a libabőrös combról, de megint csak visszaneézett s egyre látta a kék daganatot, a parányi combot, amelyben egy rothadó test szennye folyt össze. Az elmulás, a megsemmisülés félelme volt ott ebben a pörsenésben.

Egyszerre csak nyílik az ajtó s még egy nő jön be, egy hosszú barnakabátos fiatal nő.

Hallatlan. Felháborította a szeméremnek ez a hiánya; a meztelen vastag combok meg se rezdültek ott álltak a lámpafényben kétfelé dőlve a másik nő előtt és hallani lehetett ahogy az ülő nő kipréselte magából az ürüléket. Kis idő múlva itt volt a bűze, a penetráns, meleg bűz. És beszélgettek, közönséges, maguk életdolgáról. A Tőke védelmében.

Valami fáradt szomorúság vett erőt rajta. Az élet lehangolta. A nemi inger magas pillanata elmúlt, ki is elégítette magát s most itt volt megint az utált, kedvrontó idegen élet, amely semmit sem ad, csak elvesz, legfeljebb a megértés hatásával vigasztal.

Végre ez felállott papírok surlása. Kitérülte magát, bizonyára szőrös és nem tudja jól letörölni, ott marad a bélsár egy némi része a végbél gyűrűbe összezsugorodott ráncain.

A másik nő szétemeli barna hosszú köpenyét, fel a szoknyáját s ez is meztelen combokkal áll, egész felemelt ruhával, míg a másik előbbre jön s az ingével s vastag kezével markolva törli a nedvességet a teste rojtos alján.

Ahogy a másik leül, ez várja be. Ez mégis finomabb; fiatalbőrű és soványas finom combjai szétnyíltan feküsznek a klozet ülődeszkáján... Hát ez az. Ez a comb, ennek a látása tud kéjes érzést ébreszteni... S már úgy emlékszik az első nőre, a két egyenes lábszárra, mint egy eltűnt álmra. [Ez az utolsó mondat kisebb betűkkel írott, láthatólag utólag lett beszúrva.]

Már filozófiai magasságban van s már látja, hogy mennyire mindegy, a kéjért a sok egyforma nyílás körül melyikben végzi el azt a kevés suroló mozgást. Az egész baszás technikai munka; valóban csodálatos, hogy az emberek úgy meg tudták csinálni a morált. Nagy dolog volt, hiszen épenugy el tudná végezni a férfi és a nő bárhol, pár perc alatt, mint a két állat...

Felemelkedik a guggolásból s letisztítja magát.

Hallja hogy azok elmennek. Más jön.

Már meg sem nézi; elmegy.

A térde remeg míg hazamegy az asztalához. De úgy érzi hogy élete egyik legnagyobb eseményén ment át.

Tovább írt.

Móricz Zsigmond: Beethoven VI. szimf.

Tükör VIII, 273-286.

Kis hangok, kis erősödés, játék, elhal, ismétlődő dallam, lánc, hirtelen kicsap, egész csárdás erő, újra csönd, újra a játék, pauzálás a Löwe keze csibék ezt csalogat, kis bárányok integet, felzeng egy kicsorduló fény, (ujja sorra mutogatja). Kezd valami üde édesség lebegni, mint ha a szél szirmokat lebegtetni és apró fények (...) kis kotkodálás, galambturbékolás oly csönd, hogy a ceruza karcólása hallatszik. Az emberek ütik a taktust fejükkkel és mosolyognak csak a vén zsidóasszonyoknak van elpíffedve a fakó, erősen kipúderezett arcuk,

- Milyen szépek ezek a márvány szobrok, milyen finom nemes márvány, mintha cukor volna. Oh be édes, szólnak a madarak reggel a ligetes határban és a szél megerősítve hozza távoli táncosok nesztét.

Valahonnan hűs levegő csap, ventillátor

Már eltűnt a figyelméből a muzsika, behunyja szemét és úgy hallgatja mintha a szél suhog és fa alatt hever az ember...